

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТРАНСПОРТУ**

Кафедра «Економічна теорія»

Чернюк Л.Г., Ярош О.М., Швець П.А.

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Методичні вказівки
щодо самостійного відпрацювання матеріалів
дисципліни для студентів економічних спеціальностей та спеціальності
«Менеджмент організацій» заочної форми навчання

КИЇВ 2013

Регіональна економіка: Методичні вказівки щодо самостійного відпрацювання матеріалів дисципліни для студентів економічних спеціальностей та спеціальності «Менеджмент організацій» заочної форми навчання / Чернюк Л.Г., Ярош О.М., Швець П.А. – К.: ДЕТУТ, 2013. –82 с.

В методичних вказівках подано та коротко охарактеризовано зміст основних тем курсу «Регіональна економіка». Вони мають за мету забезпечити вивчення основної тематики та засвоєння базових положень дисципліни.

Методичні вказівки призначені для студентів економічних спеціальностей та спеціальності «Менеджмент організацій» заочної форми навчання.

Методичні вказівки розглянуті та затверджені на засіданні кафедри (протокол № 8 від 14 лютого 2011 р.) та на засіданні методичної комісії факультету «Економіка та менеджмент» (протокол № 4 від 22 лютого 2011 р.).

Укладачі: Л.Г. Чернюк, доктор економічних наук, професор;
О.М. Ярош, кандидат економічних наук, доцент
П.А. Швець, кандидат економічних наук, доцент

Рецензенти: Т.А. Заяць, доктор економічних наук, професор
Л.С. Цибульський, кандидат економічних наук, доцент

З М І С Т

Вступ.....	4
Методичні рекомендації щодо самостійної роботи студентів з дисципліни.....	5
Тема 1. Предмет, метод і завдання дисципліни.....	6
Тема 2. Закономірності, принципи і фактори розміщення продуктивних сил та формування економіки регіонів.....	8
Тема 3. Економічне районування та територіальна організація господарства.....	11
Тема 4. Регіон у системі територіального поділу праці.....	15
Тема 5. Сутність, мета і завдання регіональної економічної політики... ..	18
Тема 6. Механізм реалізації регіональної економічної політики.....	20
Тема 7. Господарський комплекс України, його структура і трансформація в ринкових умовах.....	23
Тема 8. Природний та трудоворесурсний потенціал України.....	27
Тема 9. Міжгалузеві господарські комплекси та регіональні особливості їх розвитку і розміщення.....	35
Тема 10. Економіка України як єдність регіональних соціально-економічних систем.....	54
Тема 11. Економіка регіонів України: стан та перспективи розвитку....	58
Тема 12. Міжнародні економічні зв'язки України та її інтеграція в європейські та інші світові структури.....	63
Тема 13. Фактори сталого розвитку продуктивних сил.....	69
Тести з дисципліни «Регіональна економіка».....	74
Література.....	81

ВСТУП

Особливості сучасного розвитку господарства України, посилення процесів глобалізації та регіоналізації вимагає від фахівців економічних спеціальностей всебічної їх підготовки, в тому числі з питань розвитку регіональних господарських систем. Це потребує вивчення студентами економічних спеціальностей теоретичних основ регіональної економіки, розвитку та розміщення продуктивних сил, принципів територіальної організації виробництва, світових тенденцій розвитку регіональних господарств.

Метою вивчення курсу «Регіональна економіка» є формування у студентів системи знань, умінь та навичок щодо обґрунтування напрямів удосконалення економічного і соціального розвитку регіонів України, підвищення ефективності їх функціонування і визначення перспектив розвитку.

В процесі викладання та самостійного вивчення дисципліни передбачається вирішення таких завдань:

- визначити місце регіональної економіки в системі економічних наук та суспільстві;
- розкрити об'єкт, предмет та завдання регіональної економіки;
- з'ясувати теоретичні основи науки;
- висвітлити та засвоїти систему показників та індикаторів, що характеризують розвиток регіонів та сфери економічної діяльності, які в них функціонують;
- засвоїти методи визначення та оцінки перспектив розвитку регіональних економічних систем.

Особливістю даної дисципліни є те, що в процесі її вивчення формуються базові основи для вивчення дисциплін економічного спрямування таких як «Мікроекономіка», «Макроекономіка», «Державне регулювання економіки», «Статистика», «Економетрія», «Економіко-математичне моделювання», «Економічне прогнозування» тощо. Це дає можливість сформуванню у студентів цілісної картини економічного розвитку, навчити їх розглядати економічні процеси з різних точок зору, встановлювати фактори, що на них впливають.

В цілому, дисципліна «Регіональна економіка» дає можливість сформуванню у студентів теоретичні знання і практичні навички для прийняття обґрунтованих рішень у сфері ефективного розвитку і використання соціально-економічного потенціалу елементів економічних систем.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ

Регіональна економіка є однією із базових загальноекономічних дисциплін, яка вивчає територіальну організацію господарства з метою її раціоналізації та відповідного підвищення економічної, соціальної та екологічної ефективності господарювання на різних територіях країни.

З огляду на викладене студенти повинні знати:

- законодавчі та нормативно-правові документи, які регулюють розвиток регіональних господарських систем;
- сучасні досягнення в галузі теорії та практики розвитку економіки регіонів України;
- методологію комплексного розвитку продуктивних сил територій;
- принципи, критерії та схеми економічного районування України;
- сучасний стан, проблеми, а також перспективи розвитку регіонів різних рангів в розрізі оцінки природно-ресурсного, демографічного та виробничого потенціалу;
- територіальну організацію міжгалузевих комплексів та їх розміщення по територіях України;
- соціально-економічні передумови розвитку, спеціалізацію, функціонально-галузеву та територіальну структуру виробничої й соціальної сфери;
- основні регіональні проблеми, ймовірні шляхи їх ефективного вирішення та перспективи регіонального розвитку.

З метою самостійного опанування окремих тем дисципліни пропонуються такі дії:

- самостійно сформулювати проблему дослідження;
- визначати мету, основні завдання, предмет, об'єкт дослідження;
- визначити коло наукових літературних джерел стосовно певної проблематики та її аналітичний огляд;
- здійснити пошук і підбір необхідної статистичної інформації;
- провести аналіз розвитку об'єкта дослідження;
- логічно і аргументовано висловити свої думки, пропозиції, робити висновки.

В результаті вивчення дисципліни «Регіональна економіка» студенти повинні вміти:

- послідовно й логічно викладати зміст навчального матеріалу в письмовому вигляді в ході поточного контролю й семестрового контролю з економічних проблем регіональної економіки;
- вирішувати на конкретних прикладах економічні завдання з раціоналізації розвитку і розміщення продуктивних сил, визначення економічної ефективності цього процесу;
- самостійно готувати завершені письмові роботи, які висвітлюють актуальні питання регіональної економіки;
- ефективно презентувати результати самостійного дослідження з використанням сучасних технічних досягнень.

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

План

1. Сутність, предмет, об'єкт, мета та завдання науки «Регіональна економіка».
2. Методологічні основи науки «Регіональна економіка»
3. Актуальні проблеми регіональної економіки.

1. Сутність, предмет, об'єкт, мета та завдання науки «Регіональна економіка»

Регіональна економіка – це система суспільних відносин, що історично сформувалась в межах територій країни і характеризується стійкістю та цілісністю як на макро-, так і на мікрорівні.

Основою формування регіональної економіки є унікальний набір продуктивних сил кожної території, який зумовлює особливості та динаміку соціально-економічного розвитку регіональних господарських систем.

Продуктивні сили – система матеріальних елементів та людей, а також відносин між ними, які в процесі економічної діяльності забезпечують виробництво матеріальних благ та послуг для задоволення потреб суспільства.

Сучасна економічна теорія трактує склад продуктивних сил на розширеній основі, не обмежуючись лише тими компонентами, що діють у виробничій сфері. Відповідно до такого підходу до складу продуктивних сил належать: предмети і засоби праці; робоча сила; природоресурсний потенціал; форми і методи організації праці та виробництва; науковий і соціально-культурний потенціал; інформація.

Предметом регіональної економіки є виявлення законів, закономірностей та визначення принципів і факторів просторової (територіальної) організації регіональних господарських систем.

Об'єктом вивчення даної науки виступають усі елементи просторової організації регіональних господарських систем.

Метою цієї науки є обґрунтування напрямів підвищення ефективності функціонування регіональних господарських систем, визначення перспектив розвитку. Важливо підкреслити, що ця головна мета досягається на основі таких розробок: наукового обґрунтування стратегії і тактики розвитку продуктивних сил на перспективу; встановлення економічно доцільного механізму регіональної економічної політики; складання прогнозів територіального розвитку на найближчу та віддалену перспективи; опрацювання нових проектів реструктуризації територіально-виробничих комплексів; розробки концепцій проектів, програм, рекомендацій, пропозицій, спрямованих на досягнення збалансованого стану національної економіки, її галузей та територіально-виробничих комплексів, а також на формування ефективного механізму господарювання.

2. Методологічні основи науки «Регіональна економіка»

Методологію будь-якої науки формує сукупність категорій, на які вона спирається, а також система певних методів дослідження та алгоритм вирішення завдань практичної спрямованості. Методологічною основою науки «Регіональна економіка» є матеріалістична діалектика, відповідні економічні категорії та закони. Будь-яка наука використовує широкий арсенал певних наукових прийомів та операцій для відтворення предмета, що вивчається, та досягнення поставленої мети дослідження.

Регіональна економіка, як галузь економічної науки, використовує широкий спектр сучасних методів дослідження (балансові, нормативні, регіонального аналізу, економіко-статистичні, оптимізаційного моделювання, економіко-математичні, техніко-економічного обґрунтування та інші), застосування яких дозволяє одержати нові, науково обґрунтовані результати.

3. Актуальні проблеми регіональної економіки.

Найактуальнішими проблемами, які досліджуються регіональною економікою є:

- ефективно з економічної та екологічної точок зору використання компонентів природно-ресурсного потенціалу країни;
- збереження й примноження інтегрального людського (демографічного, інтелектуального та трудового) потенціалу України;
- мінімізація протиріч між існуючою структурою господарського комплексу України та необхідністю створення висококонкурентної економіки з високою продуктивністю праці та гнучкою організацією виробництва через ефективну структурну трансформацію господарських комплексів;
- підвищення ефективності використання виробничо-економічного потенціалу регіонів;
- пристосування до умов глобалізації, відновлення традиційних євразійських господарських зв'язків й інтеграція у світовий економічний простір;
- пріоритетний розвиток усіх видів інфраструктури (обслуговуючих галузей господарства) з особливим пріоритетом на інфраструктурі ринкової;
- істотне підвищення ефективності регіональної економіки з одночасним забезпеченням пропорційно - збалансованого регіонального розвитку.

Зазначені вище проблеми обумовлюють досить складні завдання, які постають перед розміщенням продуктивних сил як важливою галуззю економічної науки. Першорядне з них полягає в обґрунтуванні оптимального розміщення продуктивних сил з точки зору врахування усіх передумов і факторів, що сприяють розвитку спеціалізації господарства, її відповідності ринковій кон'юктурі, задоволенню соціально-економічних потреб населення та його екологічній безпеці, розвитку міжрегіональних економічних зв'язків.

Запитання для самоконтролю

1. У чому сутність предмету вивчення курсу «Регіональна економіка»?
2. Які основні елементи структури продуктивних сил Ви знаєте?
3. У чому полягає специфіка об'єкта дослідження науки «Регіональна економіка»?
4. Яка головна мета науки «Регіональна економіка» та які можливі шляхи її досягнення?
5. Визначте структуру наукових методів дослідження науки?
6. Які сучасні актуальні проблеми розвитку регіональних господарських систем України?

Література: 1, 4, 5, 6, 7, 12, 13.

ТЕМА 2. ЗАКОНИ, ЗАКОНОМІРНОСТІ, ПРИНЦИПИ І ФАКТОРИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ ТА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ

План

1. Економічні закони, що визначають розвиток регіональних господарських систем.
2. Закономірності розвитку регіонального господарства.
3. Принципи розвитку регіонального господарства.
4. Фактори та критерії, що впливають на розвиток регіональних господарських систем.

1. Економічні закони, що визначають розвиток регіональних господарських систем

За будь-яких соціально-економічних умов розвиток регіонального господарства опосередковується дією певних економічних законів, які виражають об'єктивні, істотні, необхідні та постійно відновлювані взаємозв'язки і взаємозалежності в процесі виробництва, розподілу й споживання матеріальних благ. Економічні закони характеризують об'єктивні відносини (тобто такі, що не залежать від волі окремих людей), які проявляються лише в процесі суспільно корисної трудової діяльності.

Відповідно до загальноприйнятої класифікації економічні закони поділяються на загальні, притаманні досить великій сукупності суспільних явищ, і специфічні. На формування і розвиток продуктивних сил найбільший вплив чинять такі загальні економічні закони:

- економії часу;
- суспільного поділу праці;
- концентрації виробництва;
- комплексного та пропорційного розвитку виробництва;

- адекватності виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил.

Економічні закони відображають сталі зв'язки між усіма елементами продуктивних сил певного економічного простору, а тому є необхідним теоретико-методологічним підґрунтям для вирішення практичних завдань розвитку регіональної економіки.

2. Закономірності розвитку регіонального господарства

Закономірність – це практичний вияв дії загального економічного закону або законів у конкретних умовах. Закономірність, як і закон, відображає стійкі причинно-наслідкові зв'язки.

Розвиток регіональних господарських систем в Україні відбувається з урахуванням таких класичних, загальновизнаних закономірностей:

- відповідності розміщення виробництва характеру і рівню розвитку продуктивних сил;
- територіального поділу суспільної праці;
- економії витрат праці на подолання просторового розриву між елементами виробництва;
- територіальної концентрації і комплексності виробництва.

Крім зазначених, до закономірностей розвитку регіонального господарства – в контексті нових методологічних основ їх формування – належать:

- соціальної спрямованості регіонального розвитку;
- сталого розвитку регіональної економіки;
- відповідності розвитку регіональних господарських систем вимогам національної економічної безпеки;
- забезпечення високої економічної ефективності господарської діяльності;
- забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції.

3. Принципи розвитку регіонального господарства

Розвиток регіонального господарства здійснюється на підставі певних принципів. Під принципом розуміють науково обґрунтовані ідеї і положення, якими керуються в практичній діяльності при вирішенні конкретних питань щодо розташування нових об'єктів, вдосконалення територіальної і галузевої структури господарського комплексу регіону, опрацюванні окремих напрямків регіональної політики.

Принципи впливають із закономірностей, виражають суспільно необхідні потреби і забезпечують ефективність регіонального розвитку. До них належать:

- принцип раціонального розміщення виробництва;
- принцип збалансованості і пропорційності;
- принцип забезпечення екологічної рівноваги;
- принцип вирівнювання рівнів економічного розвитку районів та областей;
- принцип урахування міжнародного територіального поділу праці.

4. Фактори та критерії, що впливають на розвиток регіональних господарських систем

Закономірності і принципи втілюються в практику розвитку регіональної економіки через врахування конкретних факторів, що впливають як на розміщення окремих об'єктів, так і на формування територіально-виробничих комплексів. Під факторами розміщення розуміють сукупність аргументів (причин), що зумовлюють вибір місця для окремих підприємств, їх груп і галузей. Усі фактори розміщення продуктивних сил можуть бути представлені такими основними укрупненими групами:

- природно-географічні фактори включають характеристику природно-кліматичних умов та економічну оцінку природних ресурсів;
- геополітичні фактори розвитку і розміщення продуктивних сил охоплюють: географічне положення території; конкурентні переваги вітчизняних товаровиробників у системі світового господарства; модель інтеграції в світовий економічний простір;
- демоекономічні фактори розміщення і розвитку продуктивних сил включають: загальну чисельність населення, його структуру, режим відтворення та територіальні особливості розміщення; чисельність трудових ресурсів, їх територіально-галузевий розподіл та якісні характеристики; чисельність робочої сили, основні форми її зайнятості, рівень зареєстрованого і прихованого безробіття; мобільність робочої сили та форми її економічного руху;
- соціально-економічні фактори розміщення і розвитку продуктивних сил охоплюють: рівень розвитку соціальної інфраструктури, що задовольняє потреби населення в освіті, охороні здоров'я, сфері послуг та житлово-комунальному обслуговуванні; стан навколишнього середовища і природоохоронну діяльність; санітарно-гігієнічні умови праці;
- техніко-економічні фактори включають: основні напрями науково-технічного прогресу та конкретні форми запровадження його результатів у практику господарювання, форми суспільної організації виробництва та рівень розвитку транспортної системи.

Поряд з основними закономірностями і принципами важливу роль в територіальній організації продуктивних сил відіграють критерії їх розміщення. Критерії – це інтегральні показники, орієнтири практичної спрямованості (природно-географічні, демографічні, техніко-технологічні, соціальні, екологічні), якими керуються відповідні органи господарського управління при виборі оптимального варіанта розміщення об'єктів виробничого чи невиробничого призначення, а також при виробленні системи заходів щодо вдосконалення територіальної і галузевої структури економіки.

Запитання для самоконтролю

1. В чому сутність економічного закону?
2. Які Ви знаєте основні економічні закони на яких ґрунтується регіональна економіка як галузь економічної науки?

3. Визначте сутність економічної закономірності. Які основні відмінності між економічними законами і закономірностями?

4. Назвіть основні закономірності розвитку регіональних господарських систем та їх сутність.

5. Назвіть найважливіші принципи регіональної економіки.

6. Основні групи факторів розвитку регіональних господарських систем та їх значення в господарській практиці.

7. Обґрунтуйте значення критеріїв розвитку регіональних господарств.

8. Визначте принципові відмінності між закономірностями, принципами і критеріями регіональної економіки.

Література: 1, 3, 4, 5, 6, 7, 12, 13.

ТЕМА 3. ЕКОНОМІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА

План

1. Сутність економічного району та об'єктивний характер його формування.
2. Основні районоутворюючі фактори. Принципи і критерії виділення крупних економічних районів.
3. Ієрархія економічних районів, їх основні типи.
4. Сучасна мережа економічних районів України.
5. Практичне значення економічного районування.

1. Сутність економічного району та об'єктивний характер його формування

У сучасному світі суспільне виробництво відбувається з постійним поглибленням територіального поділу праці. При цьому ускладнюється територіальна структура національної економіки, посилюється її регіональна складова, яка викликає формування економічних районів різних рівнів.

Економічний район – це географічно цілісна територіальна частина народного господарства країни, яка має свою виробничу спеціалізацію, міцні внутрішні економічні зв'язки і нерозривно зв'язана з іншими частинами суспільним територіальним поділом праці.

Об'єктивний процес формування та виділення економічних районів називається економічним районуванням.

Об'єктивними передумовами формування економічних районів виступають наявні у даному регіоні:

- природні ресурси,
- особливості економіко-географічного положення території,
- система розселення;
- чисельність населення;

- територіальна організація виробництва;
- виробничий потенціал;
- спеціалізація господарства;
- рівень господарського освоєння території.

2. Основні районоутворюючі фактори. Принципи і критерії виділення крупних економічних районів

На формування економічних районів впливають фактори трьох основних груп: економічні, природні та історичні. Основними серед них є фактори економічного походження.

1. Головним районоутворюючим фактором у кожній країні є суспільний територіальний поділ праці.

2. Територіальні виробничі комплекси (ТВК), як сукупність однорідних або тісно зв'язаних між собою різних виробництв, розташованих на певній території.

3. Природні умови і ресурси, як основа розвитку спеціалізованого господарства району та існування й розвитку інших компонентів продуктивних сил даної території.

4. Особливості економіко-географічного положення території району обумовлюють формування спеціалізації його господарства, характер та рівень розвитку економічних зв'язків.

5. Районоутворюючі центри – великі міста – економічні центри з потужним виробничим та інфраструктурним потенціалу. Зона районоформуючого впливу крупних регіональних центрів охоплює групу адміністративних областей, або територіально відокремлений анклав в межах економічного району.

6. Форми територіальної організації виробництва – промислові, інфраструктурні (транспортні, рекреаційні) та агропромислові райони, центри, промислові та транспортні вузли, локальні форми територіальної організації господарства регіону.

7. Суспільно-політичний устрій (унітарний або федеративний). В Україні суспільно-політичний устрій держави побудовано на засадах унітарності, але з певними елементами федерації, зокрема, з існуванням внутрішньої автономії для АР Крим.

8. Адміністративно-територіальний поділ країни. У межах економічних, адміністративних та правових механізмів територіального управління й регулювання в полі адміністративно-територіального поділу країни функціонують як самостійні суб'єкти господарювання різних форм власності, так і окремі ланки господарських комплексів територій.

Згідно з науковим уявленням, економічне районування здійснюється за комплексом певних критеріїв і принципів. До основних з них належать такі:

- економічна цілісність;
- територіальна єдність;

- чітко визначене економіко-географічне положення;
- одномасштабність в межах одного рівня ієрархії;
- наявність сформованого виробничого комплексу з явно вираженою спеціалізацією;
- економічне тяжіння до районоформуючого центру;
- непорушність меж адміністративно-територіального устрою.

3. Ієрархія економічних районів, їх основні типи

Враховуючи масштабний ранг України, як територіального державного формування, науково обґрунтованим є виділення на її теренах за об'єктивними ознаками двох типів економічних районів – галузевих та інтегральних за чотирма ієрархічними рівнями.

Галузеве районування вивчає особливості розміщення і проблеми розвитку окремих складових продуктивних сил та галузей виробництва (природно-ресурсне, агрокліматичне, промислове, агропромислове, демографічне районування). Галузеві економічні, соціально-економічні та інші райони є складовою частиною загальних економічних районів. Галузеве районування посилює наукову обґрунтованість визначення території загальних економічних районів.

Інтегральне економічне районування розглядає всю сукупність продуктивних сил території, як регіональний виробничий комплекс, в основі якого знаходяться наявні у даному регіоні територіально-виробничі комплекси різних рівнів і ступенів сформованості.

Згідно з ієрархією інтегрального районування, виділяються чотири рівні економічних районів: крупні (макрорайони), середні (мезорайони), малі (мікрорайони) на низові економічні райони.

Крупні (інтегральні) економічні райони – це найбільші територіальні формування, які об'єднують декілька адміністративних областей, або адміністративні області з автономною республікою.

Середні (інтегральні) економічні райони, є підрайонами крупних економічних районів й окреслюються межами адміністративної області або автономної республіки. Малі райони (мікрорайони) пов'язані з низовим адміністративно-господарським районуванням. Їх територія відповідає території декількох адміністративних районів, окреслених в межах області. Територія малого району може охоплювати велике місто (наприклад, Київ, Одесу, Харків).

Низові адміністративно-господарські райони охоплюють цілком території адміністративних районів. Місто може розглядатися, як низовий адміністративно-господарський район. Певна кількість їх може виділятися в межах великих міст.

4. Сучасна мережа економічних районів України

В межах України виділяють такі економічні райони у складі:

- Донецький (Донецька, Луганська області);
- Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області);
- Східний (Полтавська, Сумська, Харківська області);

- Центральний (Київська, Черкаська області, м. Київ);
- Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області);
- Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області);
- Причорноморський (Автономна Республіка Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області, м. Севастополь);
- Карпатський (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька області).

5. Практичне значення економічного районування

Завданням економічного районування є створення теоретико-методологічного підґрунтя для цілеспрямованої територіальної організації народного господарства й обґрунтування раціонального розміщення виробництва у регіонах, вдосконалення його спеціалізації та піднесення соціально-економічного розвитку територій і країни в цілому.

Основними практичними функціями економічного районування є :

- створення економічної основи територіального управління господарством регіонів;
- вдосконалення територіальної структури господарства;
- формування й реалізація державної регіональної економічної політики;
- обґрунтування вибору доцільних варіантів розміщення компонентів продуктивних сил;
- обґрунтування розвитку територіально-виробничих комплексів;
- підвищення ефективності використання ресурсного, виробничого і науково-технічного потенціалу;
- сприяння аналізу, діагностики та прогнозування регіонального розвитку;
- створення основи для розробки і реалізації територіальних комплексних програм і схем природокористування, схем розвитку і розміщення продуктивних сил та розселення населення.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте сутність економічного району і доведіть об'єктивний характер його формування.
2. Що являє собою територіальний поділ праці та який вплив він чинить на формування економічних районів?
3. Назвіть основні районоутворюючі фактори і поясніть їх вплив на процес районоутворення.
4. Яка форма територіальної організації народного господарства виконує функцію ядра економічного району?
5. Розкрийте сутність основних принципів економічного районування.
6. Визначте типи економічних районів і принципи відмінності між ними.
7. Назвіть основні етапи розвитку вчення про економічне районування.
8. В чому полягають особливості сучасного економічного районування території України?

9. Визначте сучасну сітку мезорайонів України.
10. В чому полягає прикладне значення економічного районування?

Література: 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

ТЕМА 4. РЕГІОН У СИСТЕМІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ

План

1. Регіон як господарююча система.
2. Спеціалізація регіонального господарства.
3. Внутрішні та міжрегіональні зв'язки.

1. Регіон як господарююча система

Оскільки територія країни неоднорідна за географічними, національними, демографічними, економічними, соціальними та іншими ознаками, виникає природна потреба поділу території, її виділення щодо однорідних одиниць за кожною з ознак або їхнім сполученням, прийнятих за основу розподілу. При цьому для позначення міри розподілу території крім регіону вживаються різні терміни: район, зона, ареал та інші.

У рамках Європейського економічного співтовариства розроблене загальне для всіх країн поняття регіону. Ознакою, за якою ту або іншу територію можна представити як відносно самостійну одиницю, служить її соціально-економічна єдність із усією національною економікою, тобто економічні процеси, що протікають на ній, повинні відображати певні закономірності суспільного відтворення, що формуються під впливом взаємозалежних економічних, соціальних і природних факторів. Цьому розумінню відповідає таке визначення регіону: Під регіоном слід розуміти територіально-спеціалізовану частину народного господарства країни, що характеризується єдністю і цілісністю відтворювального процесу. Через те, що регіон і територія співвідносяться як частина й ціле, можна виділити визначення територіального й регіонального управління.

Регіон – це складна система, що містить такі структурні елементи, як природне середовище, виробничу й соціальну сфери. Центральною ланкою й найважливішою структурною складовою цієї системи є населення регіону.

Природне середовище являє собою сукупність природних умов існування суспільства. Соціальне середовище являє собою систему життєзабезпечення, що впливає на соціально-відтворювальний процес, забезпечує умови життєдіяльності. Господарський механізм регіону містить конкретні форми господарювання, систему виробничих відносин. У структурі організаційно - господарського механізму виділяють:

- блок управління (побудова організаційних структур управління виробництвом, менеджмент);

- блок планування, прогнозування, розробку цільових програм;
- блок регулювання (ціноутворення, фінансування, страхування, кредитування, оподаткування, матеріальне та моральне стимулювання);
- блок обліку та контролю, економічного аналізу.

Для регіональної економіки характерні такі засади функціонування:

- комплексність екологічного, економічного та соціального розвитку;
- єдність процесів природокористування та охорони навколишнього середовища;
- територіальна спільність виробництва;
- відповідність системи розселення демографічній ситуації та розміщенню виробництва;
- цілісність системи соціальної інфраструктури;
- поєднання територіального та галузевого управління об'єктами.

2. Спеціалізація регіонального господарства

У кожному регіоні можуть бути виділені галузі, що мають випереджальний розвиток, тобто галузі спеціалізації. Регіональна спеціалізація може бути внутрішньорегіональною, міжрегіональною та міжнародною. Галузі спеціалізації підрозділяються на профільні, що мають значну питому вагу в структурі господарства даного регіону, та непрофільні, що мають незначну питому вагу.

Основою визначення спеціалізації є ступінь участі регіону у територіальному поділі праці. Територіальний поділ праці – це одна з форм суспільного поділу праці, нерозривно пов'язана з галузевою її формою. Саме поділ праці диференціює процес виробництва, зумовлює глибину його спеціалізації, формує галузеву структуру, забезпечуючи тим самим високу ефективність індустріального розвитку. При цьому галузі розташовують свої підприємства на території, найсприятливішій для їхнього розвитку.

До спеціалізованих належать ті галузі господарства, які зосереджують свою діяльність на обмеженій території, можуть ефективно обслуговувати потреби не лише свого, але й інших регіонів.

Спеціалізацією в широкому розумінні є визначення економічного профілю (індустріальний, індустріально-аграрний, аграрний). Основою характеристики регіональної спеціалізації є високий рівень концентрації та висока питома вага даного виробництва у регіоні, а також ефективне обслуговування не лише свого, але й інших регіональних структур, активна участь у загальнодержавному поділі праці.

Для визначення спеціалізації регіонів країни застосовуються такі показники:

- частка виробництва продукції галузей спеціалізації (промисловості, сільського господарства) регіону стосовно загального по країні виробництва продукції відповідної галузі;
- коефіцієнт локалізації (зосередження) даної галузі (виробництва) на території регіону;

–коефіцієнт виробництва продукції на душу населення; цей показник обчислюється за виробництвом продукції у вартісному та натуральному вираженні й розраховується як відношення виробництва на душу населення того або іншого продукту в регіоні до аналогічного показника по країні;

–коефіцієнт товарності визначається як відношення вартості завезеної продукції до тієї, що виробляється у регіоні, а за деякими видами продукції – як відношення вивезення з району даної продукції до її виробництва у натуральних показниках.

Отже, виробничо спеціалізованими можна вважати галузі, що мають коефіцієнт локалізації та виробництва продукції на душу населення понад одиницю та продукція яких великою мірою задовольняє потреби інших регіонів країни.

3. Внутрішні та міжрегіональні зв'язки

Територіальна організація ПС передбачає зв'язки виробництва з природним середовищем та економічні зв'язки. Економічні зв'язки – це широке коло взаємовідносин у виробничій та невиробничій сферах, а також між самими сферами. З розвитком суспільства економічні зв'язки дедалі ускладнюються.

Класифікація економічних зв'язків характеризується багатоплановістю. Для територіально-виробничого комплексу можна виокремити два типи економічних зв'язків: виробничі та невиробничі. У межах промислового комплексу є такі групи зв'язків:

–зв'язки, зумовлені єдністю місця (електро-, тепло-, газо-, водопостачання);

–матеріально-технічні (постачально-збутові) зв'язки щодо сировини, палива, обладнання та готової продукції;

–зв'язки за кооперуванням, тобто за спільним виготовленням продукції;

–зв'язки за комбінуванням, тобто за послідовною обробкою сировини.

Таким чином, господарство регіону є відкритою економічною системою, що функціонує на основі спеціалізації, міжрегіональної інтеграції, зміст яких реалізується через галузеві, міжгалузеві та міжрегіональні виробничо-економічні зв'язки.

Запитання для самоконтролю.

1. Які передумови виділення регіону?
2. Дайте визначення поняття «регіон» з економічної точки зору.
3. Що таке «спеціалізація»?
4. Які умови формування та функціонування галузей спеціалізації?
5. Які функції системи економічних взаємозв'язків регіону?

Література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

ТЕМА 5. СУТНІСТЬ, МЕТА І ЗАВДАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

План

1. Сутність державної регіональної економічної політики.
2. Мета та завдання регіональної економічної політики.
3. Основні принципи державної регіональної економічної політики України.

1. Сутність державної регіональної економічної політики

Державна регіональна економічна політика – це сукупність організаційних, правових та економічних заходів, які здійснюються державою у сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей.

В цілому регіональна економічна політика характеризується певною сукупністю цілей, завдань, механізмів, які в кінцевому результаті визначають її стратегію і тактику. Вона ґрунтується на врахуванні широкого спектра національних, політичних, соціальних факторів, що і дозволяє ефективно впливати на регіональний розвиток. При визначенні пріоритетних напрямів регіональної економічної політики беруться до уваги демографічні, екологічні, виробничі та інші проблеми, вирішення яких сприяє загальному економічному піднесенню регіонів.

Головне їх спрямування – це забезпечення раціонального використання природних ресурсів регіонів, нормалізація життєдіяльності населення, досягнення екологічної безпеки та вдосконалення територіальної структури економіки. Об'єктами регіональної економічної політики можуть бути різні адміністративно-територіальні утворення або їх сукупність; суб'єктами – органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, які безпосередньо виконують функції щодо забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів. Державна регіональна економічна політика ґрунтується на положеннях Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», інших нормативно-правових актів.

2. Мета та завдання регіональної економічної політики

Головною метою державної регіональної економічної політики є збільшення національного багатства країни на основі підвищення соціально-економічного розвитку регіонів, ефективного використання їх природно-ресурсного і науково-технічного потенціалу, раціоналізації систем розселення та досягнення внутрірегіональної збалансованості. Ця мета може бути значно деталізована стосовно конкретних сфер суспільного розвитку.

Зокрема, в економічній сфері вона полягає у досягненні економічно доцільного рівня комплексності господарства регіонів та раціоналізації їх структури; створенні економічних передумов для розвитку підприємництва та ринкової інфраструктури, проведення земельної реформи та приватизації державного майна, інших ринкових перетворень; створенні і розвитку

спеціальних (вільних) економічних зон; удосконаленні економічного районування країни. У соціальній сфері головна мета регіональної економічної політики України реалізується у конкретних заходах, націлених на стабілізацію рівня життя усіх верств населення з поступовим підвищенням рівня добробуту на основі єдиних соціальних стандартів та посилення усіх форм соціального захисту населення; забезпеченні продуктивної зайнятості населення через ефективне регулювання регіональних ринків праці та міграційних процесів; сприянні покращанню демографічної ситуації з метою збільшення тривалості життя та забезпечення природного приросту населення в регіонах; формуванні раціональної системи розселення на основі збереження існуючих та створення нових населених пунктів, активізації функціонування сіл та малих міських поселень, регулювання розвитку великих міст. У екологічній сфері державна регіональна економічна політика спрямовується на запобігання забрудненню довкілля та ліквідацію його наслідків, впровадження механізму раціонального природокористування, збереження унікальних територій та природних об'єктів.

На основі чіткого визначення мети державної регіональної економічної політики обґрунтовуються її основні завдання. Серед пріоритетних завдань на тривалу перспективу державними органами управління визначено структурну перебудову економіки регіонів України, у першу чергу промислових регіонів і центрів з надмірною концентрацією підприємств важкої індустрії та складною екологічною обстановкою.

Важливе місце серед завдань регіональної економічної політики посідають соціальні питання, вирішення яких можливе лише на основі радикальних змін у сучасній політиці зайнятості та ринку праці. У перспективі передбачається активізувати діяльність щодо створення нових робочих місць у споживчій сфері, організація ринкової інфраструктури, малому та середньому підприємстві виробничої сфери. Необхідною передумовою соціального прогресу країни, та одним з важливих завдань регіональної економічної політики, є поліпшення демографічної ситуації у регіонах України на основі подолання процесів депопуляції та покращання соціально-побутових умов життя населення, здійснення заходів щодо підтримки сімей з дітьми та найменш соціально захищених верств населення, зростання рівня споживання населенням товарів та послуг. У виробничій сфері пріоритетними завданнями визначено розвиток експортних та імпортозамінних виробництв у регіонах, де для цього є сприятливі умови (вигідне транспортно-географічне положення, необхідний економічний та науковий потенціал). Це дозволить суттєво вплинути на експортний потенціал територій, вдосконалити структуру експорту держави, розширити зовнішньоекономічні зв'язки.

Особлива увага приділятиметься розвитку сільськогосподарського виробництва на основі удосконалення його спеціалізації та підвищення рівня інтенсифікації з метою нарощування експортного потенціалу, комплексної інтеграції переробних галузей з виробництвом сільськогосподарської продукції та сировини.

3. Основні принципи державної регіональної економічної політики України

Державна регіональна економічна політика України формується і реалізується таким чином, щоб забезпечити територіальну цілісність держави, створити рівновигідні умови функціонування регіональних господарських комплексів з метою активізації ролі територій у проведенні економічних реформ та вирішенні нагальних соціальних проблем. Сучасна державна регіональна економічна політика України, як це визначено нормативними документами, ґрунтується на таких основних принципах:

- визнання і дотримання загальнодержавних пріоритетів та забезпечення органічної єдності завдань щодо соціально-економічного розвитку країни та розвитку продуктивних сил регіону;
- правове забезпечення економічної самостійності регіонів на основі розмежування повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування та підвищення їх відповідальності щодо вирішення завдань життєзабезпечення і комплексного розвитку територій;
- дотримання вимог екологічної безпеки при реформуванні структури господарських комплексів і розміщенні нових підприємств;
- досягнення економічного і соціального ефекту за рахунок використання переваг територіального поділу праці, раціонального природокористування, розвитку міжрегіональних зв'язків.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте сутність державної регіональної економічної політики.
2. У чому полягає головна мета і основні завдання регіональної економічної політики ?
3. Назвіть принципи державної регіональної економічної політики.

ТЕМА 6. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

План

1. Механізм реалізації державної регіональної економічної політики та його складові.
2. Сучасна концепція розміщення продуктивних сил.
3. Перспективи розвитку регіонів України.

1. Механізм реалізації державної регіональної економічної політики та його складові

Механізм реалізації державної регіональної економічної політики – це система конкретних економічних важелів та організаційно-економічних

засобів, за допомогою яких здійснюється державний вплив на просторову організацію суспільства, забезпечується соціально-економічний розвиток регіонів, вдосконалюється структура їх господарського комплексу. Основними складовими цілісного механізму державної регіональної політики України, як визначено діючими нормативними документами, виступають: відповідна законодавчо-нормативна база, бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку, прогнозування і програмування, розвиток різних форм територіальної організації продуктивних сил (створення спеціальних економічних зон, міжрегіональне та прикордонне співробітництво та інші).

Першоосною механізму регіональної економічної політики є законодавча база, що визначає взаємовідносини держави і регіонів та відповідні організаційні структури управління соціально-економічними процесами.

Механізм державної регіональної політики повинен поєднувати у собі методи прямого і опосередкованого впливу на соціально-економічні процеси. За своїм характером ці методи можуть бути заохочувальні та обмежувальні, активні та пасивні. Їх комплексне поєднання дозволяє забезпечити високу результативність у досягненні намічених цілей.

В регіональній економічній політиці широко використовуються такі методи прямого економічного регулювання як цільове фінансування, пряма фінансова допомога, надання субсидій та субвенцій тощо. Для опосередкованого економічного регулювання регіонального розвитку використовують важелі податкової, кредитно-грошової, амортизаційної, зовнішньоекономічної політики. Державні органи управління можуть впливати на регіональний розвиток через такі заходи протекціонізму: надання податкових пільг для розвитку наукомістких виробництв, створення акціонерних товариств для завершення раніше розпочатого будівництва, надання регіонам інвестиційних премій за спорудження об'єктів, що дозволяють покращати структуру економіки регіону, працевлаштувати вивільнених працівників, поліпшити екологічну ситуацію та інші.

Одним з важливих елементів регіональної економічної політики є розробка довгострокових, середньострокових прогнозів соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей України, міст Києва і Севастополя та державних регіональних програм, за допомогою яких досягається планомірність у розвитку продуктивних сил, узгоджуються інтереси галузей і територій.

В регіональній економічній політиці особливе місце посідає економічне стимулювання розміщення нових виробничих об'єктів, здатних виготовляти конкурентоспроможну продукцію та швидко реагувати на зміну ринкової кон'юнктури. В першу чергу це стосується розвитку малого та середнього підприємництва, яке має виражену регіональну орієнтацію і суттєво впливає на зміни в структурі економіки.

Особливе місце в регіональній економічній політиці належить різним формам міжрегіонального й прикордонного співробітництва; зонам активної науково-технічної діяльності, створення яких передбачає організацію наукових, дослідницьких і технологічних парків, інноваційних центрів, технополісів тощо. Велика увага в регіональній економічній політиці приділяється так званім проблемним регіонам, тобто тим територіям, які вирізняються серед інших кризовим загостренням певної проблеми, що має негативні соціально-економічні наслідки для всієї системи господарювання. Першопричиною загострення цих проблем можуть бути як природні та техногенні катастрофи, так і соціально-економічні фактори.

2. Сучасна концепція розміщення продуктивних сил

Основою нової регіональної парадигми є визнання цілісності і рівноправності усіх складових єдиної регіональної системи – природно-ресурсної, економічної, соціальної, інформаційної. Сучасна концепція розміщення продуктивних сил орієнтується на досягнення їх сталого розвитку і передбачає: подолання існуючих диспропорцій у територіальній структурі національної економіки; максимальне використання переваг територіального поділу праці, особливостей природно-ресурсного та науково-виробничого потенціалу регіонів; удосконалення спеціалізації регіонів з урахуванням загальнодержавних інтересів; активізацію господарської діяльності у регіонах на ринкових засадах в умовах різних форм власності; забезпечення умов для прискореного розвитку галузей, що випускають конкурентоспроможну продукцію, та залучення іноземних інвестицій у регіони, де існують для цього найсприятливіші передумови; створення нормальних умов для життєдіяльності населення та ліквідацію зон надзвичайних екологічних ситуацій в окремих регіонах.

До особливостей розвитку регіональних господарських систем в сучасних умовах належать такі:

- органічне поєднання державних, регіональних і місцевих інтересів при розміщенні нових об'єктів при мінімальному залученні зовнішніх ресурсів та максимальному використанні місцевих;
- формування та інтенсивний розвиток об'єктів ринкової інфраструктури та інформаційних систем з метою створення збалансованих регіональних ринків виробництва і збуту конкурентоспроможної продукції та послуг, на яких спеціалізуються регіони;
- пріоритетний розвиток наукомістких виробництв з швидкою окупністю витрат, ресурсозбереженням і значним нагромадженням для активізації інвестиційної діяльності та структурної реорганізації економіки;
- орієнтація на прогресивну структуру регіональної економіки з високою питомою вагою галузей, що працюють на задоволення потреб споживчого сектору економіки;
- розвиненість недержавного сектору економіки, зокрема підприємницьких структур.

3. Перспективи розвитку регіонів України

Підвищення дієвості регіональної економічної політики, зростання загальної керованості економічними процесами можливе лише на підставі визначення і розмежування повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. В процесі здійснення конкретних заходів державної регіональної економічної політики, спрямованих на підвищення ролі регіонів у проведенні економічної реформи в країні, передбачається: сформулювати нову територіальну структуру державного сектору економіки; реформувати систему управління державним сектором економіки; зміцнити економічні основи місцевого самоврядування та розширити його важливі соціально-економічні функції щодо життєзабезпечення територіальних утворень; здійснити поетапний перехід на обґрунтовану систему бюджетного регулювання та розширити права місцевих органів виконавчої влади у бюджетній політиці України.

Запитання для самоконтролю

1. В чому полягає сутність механізму державної регіональної політики?
2. Які основні важелі впливу державної регіональної політики?
3. Які основні пріоритети розвитку регіональних господарських систем в сучасних умовах господарювання?
4. Які основні пріоритетні напрямки розвитку регіонів?

Література: 1, 4, 5, 6, 13.

ТЕМА 7. ГОСПОДАРСЬКИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ, ЙОГО СТРУКТУРА І ТРАНСФОРМАЦІЯ В РИНКОВИХ УМОВАХ

План

1. Сутність та структура господарського комплексу.
2. Сучасна галузева структура господарства та тенденції її розвитку.
3. Промисловість, як базова галузь господарства країни та її регіонів.
4. Динаміка структури та проблеми розвитку господарства країни та її регіонів.

1. Сутність та структура господарського комплексу

Система виробництва, обміну, розподілу і споживання, що склалася в межах України, формує її господарський комплекс. Його об'єднують в єдине ціле транспортна система, система розселення, управління і зв'язку. Основою господарського комплексу є суспільне виробництво – виробництво товарів і послуг для задоволення потреб суспільства. Структура суспільного виробництва – це співвідношення між його галузями, що виражає господарські пропорції та стан суспільного поділу праці. Це поняття вживається для вираження всіх господарських пропорцій і сукупності стійких зв'язків

виробництва, що забезпечують його цілісність. Структура суспільного виробництва визначається як натуральними, так і вартісними показниками (валовий внутрішній продукт, чисельність зайнятих, вартість основних фондів – основного капіталу). Вона характеризується такими пропорціями:

1) відтворювальними – між виробництвом засобів виробництва й предметів споживання, у використанні валового внутрішнього продукту на заміщення спожитих ресурсів основного капіталу та особисте споживання й накопичення;

2) галузевими – співвідношення між різними галузями економіки;

3) територіальними – розміщення виробництва по окремих економічних районах;

4) зовнішньоекономічними – ввезення продукції з різних регіонів і вивезення продукції різних галузей і районів у зарубіжні країни.

2. Сучасна галузева структура господарства та тенденції її розвитку

Галузь господарства – сукупність підприємств і організацій, об'єднаних спільністю функцій, які вони виконують у системі територіального поділу праці. Галузева структура господарства безпосередньо відображає процес суспільного поділу праці, вказуючи на функціональні відмінності між окремими галузями. На її основі проводиться аналіз міжгалузевих пропорцій і зв'язків, зіставляються показники економічної ефективності виробництва. Вона слугує цілям управління економікою. Галузі господарства відрізняються роллю в задоволенні суспільних потреб у матеріальних і духовних благах у процесі виробництва, розподілу та споживання матеріальних благ, або виконанні різних послуг. Залежно від їх ролі в господарському комплексі виділяють виробничу і невиробничу сфери.

До виробничої сфери (матеріального виробництва) належать ті види діяльності, які: 1) створюють матеріальні блага (промисловість, сільське господарство, будівництво); 2) доставляють створені матеріальні блага споживачам (транспорт і зв'язок по обслуговуванню матеріального виробництва); 3) пов'язані з продовженням процесу виробництва в сфері обігу (торгівля, матеріально-технічне постачання, заготівля, громадське харчування). Роль кожної галузі у створенні суспільного продукту і національного доходу різна. В таких галузях, як промисловість, будівництво, сільське господарство, створюються нові споживчі цінності. Вантажний транспорт завершує процес виробництва і на основі цього бере участь у створенні національного доходу.

Невиробнича сфера (нематеріальне виробництво) – сукупність галузей господарства, які здійснюють функції з надання послуг нематеріального характеру суспільству і населенню. До неї належать: 1) галузі послуг – житлово-комунальне господарство і побутове обслуговування населення, транспорт і зв'язок по обслуговуванню населення; 2) галузі соціального обслуговування – освіта, охорона здоров'я, культура і мистецтво, наука і наукове обслуговування; 3) галузі органів управління і оборони; 4) галузі, які включають кредитування, фінанси і страхування.

3. Промисловість, як базова галузь господарства країни та її регіонів

Промисловість України – найважливіша галузь виробництва, яка включає підприємства, що здійснюють видобування й заготівлю природної сировини, виробництво засобів виробництва й товарів споживання (заводи, фабрики, шахти, електростанції, комбінати тощо). Промисловість створює основну частину національного доходу і валового суспільного продукту. Вона виробляє понад 41% обсягу випуску продукції галузей економіки (в основних цінах) і налічує 9105 промислових підприємств (об'єднань), що перебувають на самостійному балансі. Від розвитку промисловості значною мірою залежить рівень задоволення безпосередніх потреб населення. Внаслідок поглиблення територіального поділу праці, процесів спеціалізації й кооперування відбувається її галузева диференціація й формується галузева структура, що показує склад галузей, кількісні та якісні співвідношення і зв'язки між ними.

Галузь промисловості – це сукупність підприємств (об'єднань), яка характеризується: єдністю економічного призначення виробленої продукції, однорідністю перероблюваної сировини й основних матеріалів, спільністю технологічного процесу й виробничо-технічної бази, професійним складом кадрів і специфічними умовами праці.

Для характеристики галузевої структури промисловості використовують різні показники: кількісні, структурні, а також виробничі зв'язки. Кількісні показники визначаються питомою вагою галузей у загальному обсязі виробленої продукції, загальною чисельністю робітників і вартістю основних виробничих фондів. Структурні зміни в промисловості – це зрушення у питомій вазі галузей та темпах їх розвитку. Для характеристики виробничих зв'язків (міжгалузевих і внутрігалузевих) використовуються показники частки продукції галузі, яка надходить на подальше промислове перероблення до інших галузей, і частки внутрігалузевого споживання продукції.

За характером виробництва і предметів праці промисловість буває видобувна і обробна. Видобувна промисловість об'єднує галузі, зайняті видобуванням сировини, а також палива з надр землі, вод і лісів. Вона включає підприємства й організації з видобутку палива (вугілля, нафти, природного газу, горючих сланців, торфу); підприємства з видобутку і збагачення залізних марганцевих руд, руд кольорових металів, нерудних корисних копалин і лісозаготівлі.

Обробна промисловість – це сукупність галузей промисловості, підприємства яких обробляють і переробляють сировину й матеріали. Відповідно до прийнятої класифікації до промисловості України належать 18 укрупнених галузей: електроенергетика, паливна промисловість, чорна металургія, кольорова металургія, хімічна і нафтохімічна, машинобудування і металообробка, лісова, деревообробна і целюлозно-паперова; промисловість будівельних матеріалів; скляна і фарфоро-фаянсова: легка; харчова; мікробіологічна; борошно-мельно-круп'яна і комбікормова; поліграфічна.

Структура промисловості України може бути представлена в генералізованому вигляді: за міжгалузевими комплексами, серед яких виділяють паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хімічний, лісопромисловий, будівельний, соціальний, агропромисловий. Провідне місце посідають міжгалузеві комплекси, які спеціалізуються на виробництві сировини, палива, енергії (паливно-енергетичний і металургійний).

4. Динаміка структури та проблеми розвитку господарства країни та її регіонів

Нинішній стан соціально-економічного і екологічного розвитку регіонів є наслідком загальної кризи економіки. В окремих регіонах склалася вкрай несприятлива соціально-економічна і екологічна ситуація, яка вимагає термінового вирішення. Це стосується, зокрема, Донецького, Придніпровського, Поліського, Карпатського, Причорноморського регіонів.

Так, в Донецькому регіоні (Донецька і Луганська області) найактуальнішою серед економічних проблем є ефективна реструктуризація економіки за рахунок удосконалення виробничої спеціалізації базових галузей – вугільної, хімічної, коксохімічної, чорної і кольорової металургії, важкого машинобудування та електроенергетики. Саме ці галузі є найбільш природомісткими і створюють найбільше техногенне навантаження на природне середовище. Щорічно викиди промисловості в регіоні сягають понад 55% викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря, які фіксуються в Україні. Рівень забруднення природного середовища перевищує допустимі норми в 25-30 разів. За окремими показниками забруднення Донбас посідає одне з перших місць у світі. Зношеність основних засобів виробництва в промисловості сягає 60-80 %. Застаріле обладнання та недосконалі технології, некомплексне використання сировини, надмірна щільність відходів вкрай загострюють екологічну і економічну ситуації. Надто загострилась на цьому фоні і соціальна ситуація. Вона проявляється в постійному зменшенні чисельності населення як за рахунок перевищення (більше ніж у 2 рази) смертності над народжуваністю.

Аналогічна ситуація склалася у Придніпровському регіоні, де техногенне навантаження на територію одне з найбільших в Україні. Основні галузі промисловості – чорна і кольорова металургії, гірничовидобувна, коксохімічна галузі та важке машинобудування створили надмірне навантаження на природне середовище. Це доповнюється загостренням соціальних проблем.

Гострою проблемою Поліського регіону є реабілітація радіаційно забруднених територій та залучення ресурсного потенціалу в народногосподарський обіг. Особливо це стосується найбільш постраждалих від Чорнобильської катастрофи Житомирської та Київської областей. Це вимагає спеціального відбору підприємств і технологій, де б враховувалась взаємодія працюючих з радіаційно забрудненими природними компонентами – мінеральною сировиною, землею, лісом, водою.

В Південному регіоні найгострішими є соціальні й екологічні проблеми. За останнє десятиріччя відбулося підвищення рівнів Азовського й Чорного морів, збільшилося забруднення поверхневого шару води Чорного моря, що призвело до зниження випаровуваності води, і таким чином зріс наступ моря на суходіл. Серед невідкладних соціальних проблем є розвиток сфери зайнятості депортованих народів, їх соціального облаштування.

Гострою проблемою Карпатського регіону є: 1) зупинення деіндустріалізації; 2) розвиток сфери зайнятості, оскільки тут найвищий рівень безробіття в Україні; 3) активізація демографічної політики та її збалансування з економічним розвитком; 4) вирішення екологічних проблем, зокрема, запобігання та упередження природних і техногенних катастроф з тяжкими екологічними, соціальними та економічними наслідками.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте сутність та структуру господарського комплексу України.
2. Яка сутність поняття «галузь господарства»?
3. Визначення та структура виробничої сфери та невиробничої сфери.
4. Співвідношення між виробничою і невиробничою сферами в Україні.
5. Сутність та структура промислового комплексу.
6. Структура промисловості України за характером виробництва і предметів праці.
7. Основні галузі промисловості України.
8. Сутність та структура міжгалузевих комплексів промисловості України.

Література: 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

ТЕМА 8. ПРИРОДНИЙ І ТРУДОРЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ

План

1. Сутність, структура та методи оцінки природно-ресурсного потенціалу.
2. Характеристика природно-ресурсного потенціалу України.
3. Ресурсозбереження як головний напрям використання природно-ресурсного потенціалу.
4. Роль населення у розвитку регіональних господарських систем.
5. Динаміка чисельності, склад населення та особливості його розміщення.
6. Трудові ресурси України та їх структура.

1. Сутність, структура та методи оцінки природно-ресурсного потенціалу та методи його оцінки

Природно-ресурсний потенціал – важливий фактор розміщення продуктивних сил, який включає природні ресурси і природні умови. Відповідно до найпоширенішого трактування під природними ресурсами розуміють тіла й

сили природи, які за певного рівня розвитку продуктивних сил можуть бути використані для задоволення потреб людського суспільства. Природні умови – це тіла й сили природи, які мають істотне значення для життя і діяльності суспільства, але не беруть безпосередньої участі у виробничій і невиробничій діяльності людей. Такий поділ є до певної міри умовним, оскільки окремі компоненти можуть виступати і як ресурси, і як умови. До основних характеристик природно-ресурсного потенціалу належать: географічне положення, кліматичні умови, особливості рельєфу та розміщення ресурсного потенціалу.

Природно-ресурсний потенціал є багатокomпонентним: виділяють такі його складові – мінеральні, земельні, водні, лісові, біологічні, рекреаційні, кліматичні та космічні ресурси. За ознакою вичерпності природних ресурсів, яку нерідко називають екологічною класифікацією, вони поділяються на групи: невичерпні, до яких належать сонячна радіація, енергія води, вітру тощо; вичерпні відновлювані: ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, рослинне паливо тощо; вичерпні невідновлювані: мінеральна сировина, природні будівельні матеріали.

Економічна оцінка природних ресурсів – необхідний етап для забезпечення їх ефективного використання. Визначилися дві групи економічних оцінок: перша – характеризує економічні результати використання природних ресурсів, друга – економічні наслідки дії на навколишнє природне середовище (переважно це економічні втрати від забруднення чи порушення природного середовища). Для економічної оцінки природних ресурсів застосовують передусім методичні підходи засновані на категоріях ренти та ефективності.

При рентному підході природний ресурс може оцінюватися двома способами: за відносним ефектом чи прибутком, що дає його використання в народному господарстві; за додатковими затратами на компенсацію втрат прибутку при вилученні певного ресурсу з природокористування. Розрізняють витрати на запобігання забрудненню й витрати на компенсацію збитків. Перші здійснюються задля зменшення шкідливих викидів (наприклад, будівництво очисних споруд, нейтралізація викидів тощо). Другі оцінюються через недотримання національного доходу, додаткові витрати з соціальних фондів тощо.

Для розміщення галузей народного господарства велике значення мають кількісні параметри певного виду ресурсу. За неродногосподарським значення запаси корисних копалин поділяють на такі групи: балансові, використання яких економічно вигідне, тобто вони відповідають промисловим вимогам за якістю сировини і гірничо-технічними умовами експлуатації; позабалансові, які при наявному рівні технології експлуатувати економічно не вигідно. В геології виділяють такі категорії запасів корисних копалин: А - докладно розвідані та вивчені; В і С₁ - розвідані менш докладно; С₂ - оцінені попередньо і приблизно. Запаси корисних копалин за категоріями А, В, С₁, С₂ разом з прогнозованими запасами становлять геологічні запаси. До власне промислових запасів відносять вивчені й розвідані запаси, експлуатація яких за даних умов забезпечує достатню рентабельність виробництва.

2. Характеристика природно-ресурсного потенціалу України

Мінерально-сировинні ресурси. Під мінеральними ресурсами розуміють сукупність різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил. За характером використання мінеральні ресурси поділяються на групи: паливно-енергетичні, рудні й нерудні. На їх базі розвиваються такі важливі галузі промислового виробництва, як чорна і кольорова металургія, електроенергетика, машинобудування, хімічна промисловість та інші.

В структурі паливних ресурсів України домінує кам'яне і буре вугілля, запаси якого є цілком достатніми для забезпечення власних потреб. Основні запаси кам'яного вугілля зосереджені в Донецькому і Львівсько-Волинському басейнах; бурого вугілля – переважно в Дніпровському басейні.

В Україні виявлено 307 родовищ нафти і газу, які зосереджені переважно на північному сході країни, у Прикарпатті і Причорномор'ї.

На території України розміщено понад 1,5 тис. родовищ торфу, що зосереджені переважно у Волинській, Рівненській, Житомирській, Київській, Чернігівській, Черкаській, Хмельницькій, Сумській та Львівській областях.

Загальні запаси залізних руд України за категоріями А+В+С₁ оцінюються в 27,4 млрд т, а прогнозовані – у 20 млрд т. Основні родовища зосереджені в Криворізькому та Кременчуцькому басейнах, Білозерському залізорудному районі та Керченському. Країна посідає одне з провідних місць у світі за запасами марганцю, які складають 2,28 млрд т.

Україна має певні запаси руд кольорових металів. Запаси нікелю невеликої потужності зосереджені у Вінницькій, Кіровоградській та Дніпропетровській областях; ртуті – у Донбасі і Закарпатті; титану – в Житомирській, Київській, Черкаській, Дніпропетровській областях, на узбережжі Чорного та Азовського морів; бокситів – у Дніпропетровській області; алунітів – у Закарпатті, нефелінів – у Приазов'ї. Унікальні родовища сировини для отримання низки рідкісних і рідкісноземельних елементів розташовані у Житомирському Поліссі та в Приазов'ї. Розробку золоторудного родовища розпочато в Закарпатті.

Україна багата на металічні корисні копалини, серед яких: кухонна сіль, самородна сірка, вогнетривкі глини, високоякісний каолін, облицювальний камінь тощо. Великі запаси калійно-магнієвих солей (близько 2,7 млрд т) зосереджені в Івано-Франківській та Львівській областях.

Земельні ресурси. Всі землі України незалежно від їх цільового призначення, господарського використання і особливостей правового режиму належать до земельних ресурсів і складають єдиний земельний фонд держави. Вони є територіальною базою розміщення господарських об'єктів, системи розселення населення, а також основним засобом виробництва (в першу чергу сільського і лісового господарства).

Земельний фонд України становить 60,4 млн га і складається з земель різного функціонального призначення, якісного стану та правового статусу. Власне земельна площа (суша) становить 57,9 млн га; її сільськогосподарська освоєність

досягла майже 70,0 %; розораність – 54 %; частка ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь перевищила 78 %.

За цільовим призначенням земель та функціональним використанням земельний фонд України охоплює: сільськогосподарські угіддя (42,8 млн га або 70,9 % земельного фонду); ліси та лісовкриті площі (10,6 млн га або 17,6%); забудовані землі під промисловими і транспортними об'єктами, житлом, вулицями тощо (2,5 млн га або 4,2 %); землі, що покриті поверхневими водами – (2,4 млн га або 4%); інші землі (2,0 млн га або 3,3 %).

Рівень інтенсивності використання земельних ресурсів України є досить диференційованим у територіальному розрізі. Найвища залученість земель у господарський обіг склалася у Львівській, Донецькій, Тернопільській областях. В цілому земельні ресурси України характеризуються досить високим біопродуктивним потенціалом, а в його структурі висока питома вага ґрунтів чорноземного типу, що створює сприятливі умови для продуктивного землеробства.

Водні ресурси. Водні ресурси є джерелом промислового і побутового водопостачання, а тому відіграють вирішальну роль у розвитку всього господарства та у життєдіяльності населення.

Рівень забезпеченості України водними ресурсами є недостатнім і визначається формуванням річкового стоку, наявністю підземних і морських вод. Потенційні ресурси річкового стоку оцінюються у 209,8 куб. км, з яких місцевий стік на території України становить в середньому в 52,4 куб. км, приток – 157,4 куб. км. Запаси підземних вод, не пов'язаних з поверхневим стоком, становлять 7 куб. км. Крім того, в господарстві України використовується до 1,0 куб. км морської води. Найвищий рівень водозабезпечення жителів у західних і північних областях України.

Лісові ресурси. Україна належить до країн з невисокою забезпеченістю лісом. Площа її лісового фонду складає 10,6 млн га, в тому числі вкрита лісом – 9,4 млн га. Лісистість території складає всього 15,6 %, причому її рівень територіально досить диференційований: від 43,2 % в Івано-Франківській до 1,8 % в Запорізькій. Наближеним до оптимального вважається показник на рівні 21-22 %, який дозволяє досягти збалансованості між лісосировинними запасами, обсягами лісоспоживання і екологічними вимогами.

Загальні запаси деревини в Україні складають 1,74 млрд куб. м. Близько 51 % лісів належать до захисних, водоохоронних та інших цінних в екологічному відношенні лісів, решту складають експлуатаційні. За останні роки намітилася тенденція до скорочення обсягів лісокористування.

3. Ресурсозбереження – головний напрям використання природно-ресурсного потенціалу

Ресурсозбереження – це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива,

основних і допоміжних матеріалів. Основні стратегічні напрями ресурсозбереження можуть бути зведені до таких: комплексне використання мінерально-сировинних і паливних ресурсів; впровадження ресурсозберігаючої техніки і технології; широке використання в галузях переробної промисловості вторинної сировини; стабілізація земельного фонду, відновлення родючості землі, рекультивація відпрацьованих кар'єрів тощо; ефективне регулювання лісокористування, підтримання продуктивності лісів, активне лісовідновлення; збереження рекреаційних ресурсів при розміщенні нових промислових об'єктів.

В цілому комплексний розвиток усіх напрямів ресурсозбереження дозволить сформулювати нову ідеологію господарювання, що базується на економному використанні наявної ресурсної бази, оптимальному співвідношенні первинних і вторинних ресурсів та маловідходному виробничому циклі.

4. Роль населення у розвитку регіональних господарських систем

Населення або народонаселення – це сукупність людей, що проживають у межах відповідних територій (світ, материки, країни, міста, села та ін.).

Народонаселення разом з природними умовами і ресурсами та способом виробництва матеріальних благ є основою матеріального життя суспільства. Взаємодія людей за допомогою засобів виробництва – з одного боку, та предметів праці – з іншого, забезпечує матеріальне виробництво.

Таким чином, людина є, з одного боку, активною продуктивною силою, що своєю трудовою діяльністю забезпечує виробництво матеріальних засобів свого існування та надання необхідних їй послуг, а з іншого, – вона є споживачем продуктів праці, які забезпечують її життєдіяльність.

Зайнята в суспільному виробництві частина населення є найактивнішою продуктивною силою суспільства, бо саме вона бере активну участь у створенні матеріальних цінностей. Частина матеріальних цінностей іде на споживання, а частина – на розвиток виробництва.

При плануванні розвитку і розміщення виробництва та окремих галузей народного господарства практичне значення мають чисельність наявних трудових ресурсів та джерела їх поповнення. Але для ефективного функціонування народного господарства з постійним зростанням продуктивності праці недостатньо кількісного виміру трудових ресурсів. Не менш важливим є їх якісна характеристика: рівень освіти, професійно-кваліфікаційна підготовка, фізичний стан та ін. Для функціонування різних галузей господарства потрібні трудові ресурси лише певної якості, в тому числі, і певної статі. Є ціла низка галузей, де більш доцільним є використання праці чоловіків, а в інших – переважно жінок.

5. Динаміка чисельності, склад населення та особливості його розміщення

Чисельність населення. Чисельність населення країни в цілому та окремих її регіонів є результатом взаємообумовленого розвитку усієї сукупності процесів суспільного розвитку і, в першу чергу, соціально-економічних та демографічних.

Закономірності розвитку економіки значною мірою визначають характер демографічних процесів. Тенденції демографічного розвитку є неодмінним фактором, який обумовлює економічну і соціальну політику держави.

Чисельність населення держави чи окремих її регіонів не є величиною стабільною. Вона змінюється відповідно до дії усієї сукупності різноманітних факторів. Знання чисельності населення на певну дату чи період дозволяє оптимально збалансувати розвиток народного господарства і напрями демографічної політики.

Україна за чисельністю населення є однією з великих держав Європи. На початок 2010 р. за чисельністю жителів вона була на сьомому місці після Німеччини, Росії, Великобританії, Італії, Туреччини і Франції. Чисельність населення України складає нині більше ніж 45,9 млн осіб.

Розміщення населення. Розміщення населення визначається за показником щільності. Щільність населення визначається як відношення кількості населення до площі території на якій воно проживає.

Україна належить до держав із значною щільністю населення. На початок 2010 р. в цілому по країні густота населення складала більше 76 осіб на 1 км². Розміщення населення по території повною мірою відповідає особливостям розміщення виробництва та її природно-ресурсному потенціалу.

Найменша щільність населення характерна для поліських та південних областей. Так, в Чернігівській та Херсонській областях цей показник не перевищує 40 осіб на 1 км². Найвищі значення цього показника характерні для східних та західних регіонів – Донецької (168 осіб на 1 км²), Львівської (117 осіб на 1 км²) областей.

Демографічна ситуація та її регіональні особливості. Виділяють дві групи причин, що визначають динаміку кількості населення – природні та механічні. Вони вимірюються, як у абсолютному вимірі (особах) так і відносних – тисячних долях (промиле, позначених значком ‰) кількості відповідних випадків на 1000 жителів.

Природний рух населення – це зміна кількості населення внаслідок народжуваності та смертності. Узагальнюючим показником природного руху населення є природний приріст, який розраховується як різниця між кількістю народжених (народжуваністю) та кількістю померлих (смертністю)

Україна належить до держав світу, в яких природний приріст населення має від'ємне значення. Це призводить до зменшення загальної чисельності населення і відсутності навіть простого заміщення одних поколінь людей - новими. Таким чином, відтворення населення України є звуженим. На початок 2010 року природний приріст в Україні склав мінус 4,2‰ (народжуваність 11,1‰, смертність 15,3‰).

Серед регіонів найгірші показники природного руху населення спостерігаються у північних та східних областях країни – Чернігівській, Сумській, Полтавській, Луганській та Донецькій областях (від мінус 10,5 до мінус 7,1‰),

найкращі – у західних областях: Волинська, Закарпатська, Рівненська, у яких спостерігаються додатні значення.

Механічний рух населення характеризує зміну кількості населення за рахунок міграцій. Узагальнюючим показником, що його характеризує є сальдо міграцій. Цей показник розраховується як різниця між кількістю тих, хто прибув до регіону та кількістю тих, хто вибув. На початок 2010 року в Україні сальдо міждержавних міграцій складало +13,4 тис. осіб, причому у більшості регіонів за виключенням Закарпатської, Львівської, Луганської та Рівненської областей, спостерігався також позитивний показник.

Міське та сільське населення. Зміни в динаміці загальної чисельності населення визначаються змінами у розміщенні міського і сільського населення. Розміщення міського і сільського населення має суттєвий вплив на раціональне розміщення та оптимальний розвиток продуктивних сил.

Нині майже 68 % її населення мешкає в міській місцевості. Аналіз статистичних даних свідчить, що міське населення протягом значного історичного періоду мало стійку тенденцію до зростання.

Показник питомої ваги міських жителів має суттєві територіальні відмінності – від 37,2 % в Закарпатській області до 90,5 % в Донецькій. Аналіз даних показує, що лише в 6 областях країни переважає сільське населення, а в решті регіональних одиниць частка міського населення складає понад половину населення. Такі особливості територіальної концентрації населення та наявні відмінності соціально-економічного, екологічного та політичного розвитку обумовили і своєрідність зрушень в загальній чисельності населення України та її регіонів.

Міське населення України проживає у різних типах поселень: малих містах (з населенням до 50 тис. жителів), середніх (50-100 тис. жителів), великих (100-500 тис. жителів), крупних (понад 500 тис. жителів) містах та в містах мільйонерах (понад 1 млн осіб), а також у селищах міського типу.

Як чисельність сільського населення, так і кількість сільських населених пунктів не є постійною величиною. Аналіз статистичних даних за значний період часу дав можливість встановити довгострокову і стабільну тенденцію – постійне зменшення загальної чисельності сільського населення України.

Таким чином, розміщення населення по території та особливості його зосередження в різних типах поселень обумовлені специфікою соціально-економічного розвитку країни, конкретними зрушеннями в економічній і соціальній сферах, а також у територіальній структурі і організації регіонального господарства, особливо галузей матеріального виробництва.

Статеві-вікова структура населення. Статеві-вікова структура населення є одним з важливих демографічних показників. Він дозволяє зробити певні висновки щодо демографічних тенденцій та визначити можливі зміни динаміки чисельності населення в майбутньому. Сама ж статеві-вікова структура населення є результатом особливостей народжуваності і смертності населення в конкретних історичних умовах відтворення.

Аналіз статистичних матеріалів свідчить про те, що на Україні спостерігається постійне переважання жінок в загальній чисельності її населення. При цьому абсолютна перевага жінок дещо зростає, хоч відносні показники свідчать про незначне вирівнювання співвідношень між чисельністю чоловіків і жінок. Перевага чисельності жінок над чоловіками пояснюється, в першу чергу, дещо вищою середньою тривалістю життя жіночого населення.

Важливу роль у природному відтворенні населення та визначенні демографічної бази трудових ресурсів відіграє характер вікової структури населення. Характерною особливістю сучасної вікової структури населення України є зниження частки дітей в загальній чисельності населення. Це свідчить про те, що в Україні на сучасному етапі її соціально-економічного розвитку, склався звужений тип відтворення населення. Так на початок 2010 року частка населення молодшого за працездатний вік склала 15,2%, працездатного віку – 60,3%, а старшого за працездатний вік 24,5%. Відповідно до сформованих тенденцій природного руху, в регіональному розрізі найвища частка населення першої вікової категорії характерна для західних областей України, другої – більш менш рівномірна по всій території, третьої – для північних та східних регіонів.

6. Трудові ресурси України та їх структура

Трудові ресурси – це частина населення України, яка має необхідний фізичний розвиток, здоров'я, освіту, професійні знання та кваліфікацію для заняття суспільно корисною працею. Трудові ресурси вважаються головною продуктивною силою суспільства. Чисельний склад трудових ресурсів залежить від природного приросту, статево-вікової структури, а також міграції населення.

До трудових ресурсів на Україні, як і в більшості країн світу, належить економічно активне населення – віком від 15 до 70 років. На початок 2010 року до даної категорії належало 22,2 млн осіб, з них 20,2 млн були зайняті у всіх сферах господарської діяльності та майже 2 млн – безробітні. Із загальної кількості зайнятих 44,7% було зайнято у сферах матеріального виробництва, решта у сферах невиробничої діяльності.

Запитання для самоконтролю

1. В чому сутність природно-ресурсного потенціалу? Визначте його структуру.

2. Охарактеризуйте мінеральні ресурси України, їх структуру та особливості розміщення.

3. Дайте визначення категорії «земельний фонд країни». Які основні проблеми раціонального використання земельних ресурсів в Україні?

4. Що таке водні ресурси України? Які особливості їх формування та розміщення?

5. Яке господарське значення мають лісові ресурси та обґрунтуйте основні шляхи їх раціонального використання?

6. Народонаселення в розвитку та розміщенні виробництва.

7. Сучасне відтворення населення України: динаміка його чисельності.
8. Проаналізуйте основні демографічні показники в країні.
9. Обозначте сучасні демографічні проблеми України.
10. Які особливості формування міського та сільського населення України?
11. Які регіональні особливості розміщення населення України?
12. Який склад трудових ресурсів на сучасному етапі розвитку? Особливості їх формування в Україні.
13. В чому причини безробіття і проблеми раціонального використання трудових ресурсів України?
14. Обґрунтуйте регіональні особливості трудозабезпеченості територій України.

Література: 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.

ТЕМА 9. МІЖГАЛУЗЕВІ ГОСПОДАРСЬКІ КОМПЛЕКСИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЇХ РОЗВИТКУ І РОЗМІЩЕННЯ

План

1. Паливно-енергетичний комплекс.
2. Металургійний комплекс.
3. Машинобудівний комплекс.
4. Хімічний, лісовий та будівельний комплекси.
5. Агропромисловий комплекс.
6. Транспортний комплекс.
7. Соціальний комплекс.

1. Паливно-енергетичний комплекс

Паливно-енергетичний комплекс – це сукупність галузей промислового виробництва, які здійснюють видобуток палива, виробництво електроенергії, їх транспортування та використання. До складу паливно-енергетичного комплексу входять галузі паливної промисловості (вугільна, нафтова, газова, торф'яна, сланцева) та електроенергетика, що включає теплові, гідро- та атомні електростанції, а також трубопровідний транспорт і лінії електропередач. ПЕК – це крупна міжгалузева територіальна система, складова частина єдиного господарського комплексу країни. Головна мета його функціонування - надійне забезпечення потреб населення та всього господарського комплексу в паливі та електроенергії.

В структурі виробництва (видобутку) палива в Україні переважає вугілля. Питома вага вугілля складає майже 60 %, тоді як на нафту припадає близько 7%, на природний газ – 25 %. Разом з тим, у споживанні паливно-енергетичних ресурсів домінуюча роль належить природному газу – 34%.

Вугільна промисловість України своїм розміщенням орієнтується на запаси вугілля, зосереджені в основному в Донецькому, Львівсько-Волинському та Дніпровському басейнах. В загальних запасах вугілля в Україні найвища питома вага належить Донецькому басейну – 87,0 % (близько 100 млрд т), Львівсько-Волинському та Дніпровському буро-вугільному басейні – відповідно 2,0 % (біля 2 млрд т) та 3,5 % (4,1 млрд т). Крім того, запаси вугілля є на території Харківської і Полтавської областей – 8,7 млрд т та Закарпатської вугленосної площі – 0,2 млрд т. За рахунок власного видобутку Україна майже повністю забезпечує власні потреби у вугіллі, які щорічно складають в середньому близько 63 млн тонн.

Враховуючи велику збитковість вуглевидобувних підприємств, необхідна докорінна перебудова роботи галузі, що і передбачається програмою її реструктуризації. Першочерговим завданням розвитку вугільної промисловості є компенсація потужностей, що вибули за рахунок завершення вже початого будівництва і реконструкції ряду шахт.

Нафтова і нафтопереробна промисловість України сконцентрована переважно у трьох регіонах:

1. Східні регіони України (Донецько-Придніповська нафтогазонасна провінція) – Чернігівська, Сумська, Полтавська, Харківська та Дніпропетровська області.

2. Західні регіони (Прикарпатська нафтогазонасна провінція) – Львівська та Івано-Франківська області.

3. Південні регіони (Причорноморська нафтогазонасна провінція) – Одеська, Миколаївська та Херсонська області і АР Крим.

Зараз основний видобуток нафти припадає на Східний нафтогазонасний регіон. Його питома вага у загальному видобутку нафти в країні досягає майже 80 %. Розробка родовищ західних областей стала основною базою для розвитку нафтовидобувної промисловості України у післявоєнні роки. У Південному нафтогазонасному регіоні на території українського Причорномор'я балансові видобувні запаси становлять 3 % від запасів України, тому видобуток нафти практично відсутній. В цілому власним видобутком нафти Україна покриває щорічне її споживання на 10-15%.

Нафтовидобувна промисловість України має значний економічний потенціал. Але його повніше використання вимагає збільшення обсягів геологорозвідувальних робіт з застосуванням сучасних методів розвідки, нарощування бурових робіт на удосконаленій технічній основі, освоєння нових нафтових родовищ з використанням передових технологій видобутку нафти тощо.

Власне виробництво нафтопродуктів за кількісними та якісними показниками не відповідає потребам споживачів. Воно значно відстає від цих потреб. В Україні розміщені і функціонують шість основних нафтопереробних заводів (НПЗ) – Кременчуцький, Лисичанський, Надвірнянський, Одеський, Херсонський, Дрогобицький. У зв'язку з незначним видобутком нафти в Україні обсяги її переробки значною мірою залежать від масштабів поставок її

із-за меж країни, які здійснюються головним чином з Російської Федерації. Найважливішим завданням розвитку нафтопереробної промисловості є забезпечення суттєвого зростання технічного рівня виробництва.

Газова промисловість України орієнтується своїм розміщенням та розвитком на ці ж 3 нафтогазоносні провінції. Забезпеченість споживання газу за рахунок власного видобутку в останні роки становить близько 30-35 %. Частка газу, якого не вистачає Україні, імпортується з Росії та Туркменістану. Основні проблеми розвитку газової галузі мають спільність з проблемами нафтовидобутку. До них належать, наприклад, необхідність інтенсифікації геологорозвідувальних робіт та збільшення обсягів пошукового й експлуатаційного буріння, впровадження ефективних технологій, у тому числі в розрахунку на освоєння шельфу морів, відкриття перспективних родовищ.

Торф'яна промисловість, розміщена в основному у Поліській природно-географічній зоні для поліпшення забезпечення паливом районів місць зосередження цього виду ресурсів зберігає видобуток паливного торфу, однак повністю забезпечити потреби в ньому неможливо через невеликі його запаси. На території України загальні геологічні запаси торфу становлять 2172,6 млн. т, у тому числі 1555,0 млн т – придатні для виробництва палива, з яких балансові запаси становлять 724,7 млн т. Враховуючи радіоактивну забрудненість багатьох торф'яних родовищ, запаси паливного торфу є ще більш обмеженими для використання у виробництві. У зв'язку з обмеженістю запасів паливного торфу та їх забрудненістю радіонуклідами головною проблемою є відведення торф'яних земель для компенсації вибуваючих потужностей через відпрацювання розроблюваних запасів торфу.

Розвиток і розміщення об'єктів електроенергетики залежить від енергетичних джерел, якими користуються підприємства галузі. Нині в Україні експлуатуються три типи генеруючих потужностей: теплові, гідроелектростанції (у т. ч. гідроакумуючі) та атомні. В структурі виробництва електроенергії 47,7 % займає частка АЕС, 45,3 % – ТЕС та 7 % – ГЕС+ГАЕС. Великі теплоелектростанції (ТЕЦ) розміщені в найбільших містах країни: Києві, Одесі, Харкові та інших. Чотири атомних станцій розміщені в Запорізькій, Миколаївській, Рівненській та Хмельницькій областях. Основні гідроелектростанції знаходяться на Дніпрі (Київська ГЕС і ГАЕС) – в Київській області, Канівська ГЕС – в Черкаській, Кременчуцька – в Полтавській, Дніпродзержинська – в Дніпропетровській, Каховська – в Херсонській області та Дніпрогес – в Запорізькій області. Будується Дністровська ГЕС та ГАЕС.

2. Металургійний комплекс

Металургійний комплекс України представлено підприємствами чорної та кольорової металургії. Металургія є галуззю спеціалізації нашої країни в територіальному поділі праці країн СНД, Європи та на світовій арені. Чорній металургії належить одне із провідних місць у сучасній економіці України. Великий вплив має чорна металургія на розвиток і розміщення

машинобудування, хімічної промисловості, енергетики. В металургії значно розвинене комбінування виробництва, на її відходах працюють виробництво будівельних матеріалів, мінеральних добрив тощо.

Розвитком і розміщенням металургія орієнтується на схід України, де сформувалися унікальні природні умови для розвитку цього комплексу. Тут знаходяться найкрупніші, що мають світове значення, паливно-сировинні бази чорної металургії – Донецький кам'яновугільний, з коксівними марками вугілля, Криворізький залізорудний і Придніпровський марганцеворудний басейни, значні поклади вапняків, доломітів, вогнетривких глин. Залізорудна база чорної металургії України представлена Криворізьким і Кременчуцьким басейнами, Білозерським і Керченським родовищами. Нині в Україні нараховується 50 основних підприємств чорної металургії, у складі яких 14 металургійних комбінатів і заводів, 3 феросплавних заводи, 16 коксохімзаводів, 6 трубних заводів, 8 гірничозбагачувальних комбінатів і три основних заводи металокопункцій. Практично весь металургійний комплекс України зосереджений в Донецькій, Дніпропетровській, Луганській, Запорізькій областях, де сформувався один з найбільших металургійних районів світу.

В межах цих областей з урахуванням умов і особливостей розвитку і розміщення галузей комплексу, виділяється три металургійних підрайони. Придніпровський металургійний підрайон розташований вздовж правого і лівого берегів Дніпра – від Кременчука до півдня Дніпропетровської і Запорізької областей. За своїм значенням цей підрайон є найбільшим виробником сталі і прокату. Донецький металургійний підрайон охоплює металургійні підприємства Донецької і Луганської областей. Це основний підрайон по виробництву коксу і чавуну. Приазовський металургійний підрайон включає дві території: місто Маріуполь з його двома металургійними комбінатами – «Азовсталь» та ім. Ілліча, коксохімзаводом, а також північну і східну частини Керченського півострова.

Кольорова металургія України представлена виробництвом алюмінію, магнію, руд титану, цирконію, нікелю та інші. Основними факторами, що визначають особливості розвитку та розміщення підприємств галузі є енергетичний, сировинний та транспортний.

Розміщення підприємств кольорової металургії зумовлено переважно двома основними факторами – сировинним та енергетичним. Підприємства, які переробляють руди з незначним вмістом основного металу, тяжіють до джерел сировини (вилавка ртуті, нікелю, рідкісних металів). Енергомісткі виробництва (титано-магнієве, цинкове, алюмінієве) розміщують у місцях дешевої електроенергії, як правило поблизу потужних електростанцій.

Головними родовищами калійно-магнієвих солей на Україні є Стебниківське і Калуське у Прикарпатті та сполук магнію – Сиваське в Криму. Виробництво нікелю орієнтується на найбільші родовища промислового значення, якими є Побузьке і Придніпровське. Найбільші родовища титанових руд знаходяться в Житомирській (Іршанське і Стремигородське) і

Дніпропетровській (Самотканське) областях. Руди цирконію в Україні відкриті в Самотканському родовищі титанових руд, вони є також в Приазов'ї. Алюмінієва промисловість використовує як сировину привізні боксити. Підприємства галузі розміщені у Миколаєві та Запоріжжі.

В розміщенні підприємств кольорової металургії в Україні виділяється два основних райони. У Донецькому районі знаходяться Микитівський ртутний комбінат, Костянтинівський цинковий завод «Укрцинк», Артемівський завод по обробці кольорових металів, який випускає латунь, латунний і мідний прокат, а також Свердловський завод алюмінієвого прокату. В Придніпровському районі розвиток галузі орієнтується також на потужну енергетичну базу Дніпрогесу, теплових й атомних електростанцій. В Запоріжжі зосереджені титано-магнієвий і алюмінієвий заводи, у Вольногорську – Верхньодніпровський гірничо-металургійний комбінат, який працює на титано-цирконієвих рудах Самотканського родовища, в місті Світловодську, біля Кременчуцької ГЕС діють завод чистих металів і завод твердих сплавів. В Кіровоградській області на базі недавно відкритого родовища нікелевої руди діє Побузький нікелевий завод. Виробництво магнію здійснюється також Калуським ВО «Хлорвініл». Для забезпечення потреб у кольорових металах Україна підтримує економічні зв'язки з іншими країнами СНД – з Російської Федерації надходять мідь та її сплави, цинкові концентрати, олово, дорогоцінні метали, з Узбекистану – мідь, з Казахстану – свинець і мідь, з Киргизії – сурма.

3. Машинобудівний комплекс

Машинобудівний комплекс України значною мірою визначає не лише галузеву структуру промисловості, але і її розміщення. Рівень розвитку машинобудування є одним із основних показників економічного і, перш за все, промислового розвитку країни. Визначальну роль при розміщенні конкретних машинобудівних підприємств відіграють такі чинники:

Сировинний фактор є одним з провідних, оскільки виробництво усіх видів машинобудування тісно пов'язане з використанням металу. В цілому він визначальний вплив чинить на розміщення найбільш металомістких галузей, зокрема, виробництва вантажних вагонів і цистерн, тепловозів, тракторів, продукції важкого машинобудування.

Споживчий чинник справляє вагомий вплив на розміщення підприємств, що виробляють великогабаритні, об'ємні, часто з великою вагою машини. Це виробництво сільськогосподарських машин, устаткування для легкої, харчової, хімічної промисловості, а також металургійного комплексу, нафто-, газовидобувної та вугільної промисловості, суднобудування.

Трудоресурсний фактор та чинник наукоємності обумовлюються складністю та працездатністю виробництва машин, що вимагає розміщення машинобудівних заводів поблизу або безпосередньо у великих містах та в центрах зосередження науково-дослідних і конструкторських баз. Таким чином розміщуються галузі точного наукомісткого машинобудування.

Основними районами концентрації машинобудівної галузі є Придніпровський, Донецький, Східний та Центральний.

На основі технологічних процесів, матеріаломісткості та місця і ролі у виробничому комплексі галузі машинобудування *поділяються на:*

- важке;
- загальне;
- виробництво точних механізмів.

Важке машинобудування включає виробництва металургійного, гірничо-шахтного, підйомно-транспортного та енергетичного устаткування. Переважна більшість підприємств важкого машинобудування розміщується в Донецькому та Придніпровському економічних районах, де є взаємопоеднання сировини і споживача його продукції. Виробництво устаткування для нафто-, газовидобувної промисловості орієнтується своїм розміщенням на райони зосередження споживачів продукції – Східний, Карпатський тощо.

Стратегічну роль у машинобудуванні виконує верстатобудування. Центром виробництва важких верстатів є Краматорськ. Іншими центрами верстатобудування є Київ (завод верстатів-автоматів ім. Горького), Харків (завод агрегатних верстатів), Одеса (верстатобудівний), Запоріжжя (верстатобудівний), Житомир (верстатів-автоматів). Заводи неметаломісткого верстатобудування розміщені у Мелітополі, Лубнах, Корсунь-Шевченківському.

У структурі загального машинобудування провідне місце займають транспортне машинобудування. Підприємства ці орієнтуються в своєму розміщенні в основному на споживача готової продукції, а також на наявність металу. На підприємствах залізничного машинобудування тепловози виробляють на двох кооперованих підприємствах у Луганську і Харкові. Промислові електровози випускають у Дніпропетровську. Тут же, а також у Луганську, можливе створення виробництва магістральних електровозів, для збуту яких Україна має власний великий ринок. Вантажні вагони виробляють у Кременчуці, Дніпродзержинську, Києві – на Дарницькому вагоноремонтному заводі, великовантажні вагони – у Стаханові, цистерни – у Маріуполі.

Усі підстави є в країні для розвитку морського і річкового суднобудування. Головним чинником розміщення їх є орієнтація на морське узбережжя та внутрішні магістральні водні шляхи. Основним центром морського суднобудування є Миколаїв, де працюють 3 суднобудівні заводи, другим центром є Херсон, в якому на двох суднобудівних заводах випускають різні типи океанських і морських суден, доки до морських портів і портові крани. У Керчі випускають танкери, у Києві – морські траулери. Судноремонт і виробництво невеликих морських суден є в Одесі, Іллічевську та Маріуполі.

Автомобілебудування України випускає великовантажні (Кременчук), легкові (Запоріжжя, Київ, Одеса) автомобілі популярних марок (м. Луцьк, Херсон, Чернігів, Ужгород). Швидко стали популярними мікроавтобуси марки «Богдан» (м. Черкаси). Створено виробництво мікроавтобусів у м. Бориспіль

Київської області. Львівській автобусний завод (ЛАЗ) є найбільшим в СНД. Автомобільна промисловість кооперується з заводами, які випускають двигуни, окремі вузли і агрегати автомобілів (Мелітополь, Полтава, Херсон, Чернігів, Синельникове, Кременчук), електрообладнання (Херсон, Сутиска Вінницької обл.), запасні частини (Чернігів).

Літакобудування України є однією з найперспективніших галузей економіки. Його розміщення орієнтується на науково-дослідну базу та висококваліфіковані кадри. Центрами авіаційної промисловості є Київ і Харків, найбільші наукові і промислові центри України. Тут виробляють пасажирські і транспортні літаки, які мають загальносвітове визначення і є конкурентоспроможними на ринку Європи і світу.

Сільськогосподарське машинобудування орієнтується своїм розміщенням в основному на райони виробництва відповідної сільськогосподарської продукції. Найпотужнішими центрами сільськогосподарського машинобудування є Харків (мотори для самохідних комбайнів), Одеса (тракторні плуги), Кіровоград (сівалки), Дніпропетровськ і Тернопіль (бурякозбиральні комбайни), Херсон (кукурудзозбиральні комбайни, створюється виробництво зернозбиральних), Бердянськ (жниварки), Львів (хімсілгоспмашини). Обладнання для кормовиробництва і тваринництва, інші сілгоспмашини виробляють у Бердянську, Ніжині, Умані, Ковелі, Коломиї та Білій Церкві, Києві.

Трудомісткі галузі точного машинобудування орієнтуються на великі міста, наявність науково-дослідної бази і кваліфікованих кадрів. Найбільшими центрами електронної та радіотехнічної промисловості є Київ, Харків, Дніпропетровськ, Сімферополь, Одеса, Львів, Вінниця, Чернівці, Київ, Сімферополь, Сміла, Суми, Одеса. Виробництво приладів та інструментів має експортне значення. Основним ринком збуту є країни СНД.

Машинобудування України в змозі забезпечити технікою та обладнанням більшість галузей національної економіки. Так, обладнання для хімічної промисловості виробляють у Києві, Сумах, Полтаві, Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Павлограді, Фастові, Львові, Дрогобичі, Горлівці, Констянтинівці. Центрами виробництва обладнання для харчової промисловості є Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Мелітополь, Миколаїв, Херсон, Кіровоград, Донецьк, Луганськ; легкої промисловості – Харків, Херсон, Київ, Полтава, Черкаси, Одеса, Львів, Чернігів, Прилуки, Суми.

4. Хімічний, лісовий та будівельний комплекси

Хімічний комплекс. Хімічний комплекс – один з провідних у структурі сучасної економіки. Від його розвитку, як і від розвитку машинобудування, значною мірою залежить науково-технічний прогрес. Розміщення хімічної промисловості має свої особливості у зв'язку з тим, що на нього впливають такі чинники:

Екологічний чинник. Хімічна промисловість є одним з основних джерел техногенної небезпеки й забруднювачів навколишнього середовища.

Невисока трудомісткість, її підприємства можна розмістити у слабо заселених районах. Винятком є виробництва хімічних волокон і фармацевтична промисловість.

Споживчий чинник визначає в основному розміщення підприємств основної хімії (виробництва мінеральних добрив, сірчаної кислоти, соди тощо), та виробництв, що переробляють напівфабрикати хімії органічного синтезу (виробництво хімічних волокон, гумово-технічні вироби тощо).

В структурі хімічного комплексу, як правило, виділяють основну (неорганічну) хімію, хімію органічного синтезу, гірничохімічну промисловість, фармацевтичну промисловість, мікробіологічну промисловість, побутову хімію. Провідне місце за обсягом виробництва (в тому числі за випуском кінцевої продукції) посідають основна хімія і хімія органічного синтезу.

У міжнародному поділі праці наша країна займає одне з провідних місць у галузі хімічних виробництв, володіючи потужною сировинною базою для хімічної промисловості.

Враховуючи промислово-аграрну спеціалізацію національної економіки, однією з провідних підгалузей хімічної промисловості України є виробництво мінеральних добрив. Підприємства, які виготовляють азотні добрива, розміщують поблизу крупних коксохімічних заводів у Донбасі і Придніпров'ї (Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Горлівка тощо), а також на трасах газопроводів в районах інтенсивного розвитку сільського господарства (Лисичанськ, Черкаси, Рівне) і в припортовому районі Одеси. Виробництво фосфорних добрив, як правило, тяжіє до районів їх споживання. Підприємства з їх виготовлення були свого часу побудовані у Сумах, Вінниці, Костянтинівні, Одесі, Маріуполі. За роки незалежності галузь втратила багато виробничих потужностей. Виробництво калійних добрив розвивається в Прикарпатті в Калуші (Івано-Франківська обл.) і Стебнику (Львівська обл.) у Запоріжжі.

Україна спеціалізується також на виробництві сірчаної кислоти та соди. Виробництво сірчаної кислоти зосереджено переважно у центрах переробки фосфатів – у Сумах і Вінниці. Крім того, її виготовляють у Горловці («Стирол»), Дніпродзержинську («Азот»), коксохімічних заводах Донбасу і Придніпров'я.

Содове виробництво переважно сконцентроване у Донбасі (Лисичанськ і Слов'янськ), який має великі запаси кухонної солі. Крупне виробництво соди є і на Кримському содовому заводі в місті Червоноперекіпську, який працює на солях Сиваських озер.

Синтетичні смоли і пластмаси виготовляються в районах зосередження покладів первинної сировини (вугілля) в Донбасі (Горлівка, Северодонецьк, Донецьк, Рубіжне), у Придніпров'ї (Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя), в Черкасах, Одесі тощо.

Зважаючи на трудоворесурсний чинник розвитку, хімічні волокна виготовляють у великих містах – Києві, Чернігові, Черкасах, Житомирі, Сокалі (Львівської обл.). У великих містах, які мають науково-дослідні заклади,

розвинена хіміко-фармацевтична промисловість. Її центрами є: Київ, Житомир, Харків, Полтава, Луганськ, Львів, Одеса. Найбільші підприємства гумово-азбестової промисловості – шинний завод у Дніпропетровську і Білоцерківський завод гумово-технічних виробів. Підприємства цієї галузі є також у Харкові, Києві, Запоріжжі, Одесі, Бердянську тощо. Основну частину лако-фарбової продукції виготовляють у Донбасі (Луганськ, Донецьк) і Придніпров'ї (Дніпропетровськ, Кривий Ріг). Виробництво лаків і фарб є також у Києві, Харкові, Кременчуці, Львові, Бориславі, Івано-Франківську, Одесі, Сімферополі.

В цілому хімічна промисловість набула розвитку в усіх економічних районах України. Значного ступеня територіальної концентрації її підприємства набули у Донецькому, Придніпровському й Карпатському економічних районах.

Лісовий комплекс. Лісовий комплекс України являє собою сукупність галузей і виробництв, підприємства котрих здійснюють заготівлю деревини, її комплексну механічну, хіміко-механічну і хімічну обробку і переробку. В її галузевій структурі виділяють лісозаготівельну, целюлозно-паперову, лісохімічну, гідролізну промисловість, виробництво деревостружкових плит, картонно-паперової тари, а також меблеву промисловість. Основними районами лісозаготівель є Карпатський (Івано-Франківська і Закарпатська області) і Поліський (Волинська, Житомирська, Київська, Чернігівська області). Традиційно там же розвинуто лісопилне виробництво, а також розміщуються і підприємства деревообробної промисловості. Виробництво меблів є галуззю спеціалізації у Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій областях. З відходів лісової і деревообробної промисловості України виробляють деревостружкові і деревоволокнисті плити (Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Свалява, Дрогобич, Малин, Чернігів, Ковель, Сарни та ін.)

Целюлозно-паперова промисловість України об'єднує 25 великих підприємств, серед яких виділяються: Малинська і Дніпропетровська паперові фабрики, Понінківський паперовий комбінат, Херсонський целюлозно-паперовий та Ізмаїльський целюлозний заводи, Жидачівський картонно-паперовий комбінат, Корюківська фабрика технічного паперу.

Лісохімічна промисловість розташована у Києві, Коростені (Житомирська область), Великому Бичкові, Сваляві, Перечині (Івано-Франківська область).

Гідролізна промисловість представлена Верхньодніпровським гідролізною-фурфуроловим заводом, цех по виробництву гідролізних кормових дріжджів з нехарчової сировини на Белгород-Дністровській картонній фабриці. Функціонують Запорізький гідролізною-дріжджовий завод, Вознесенський (Миколаївська область), Вінницький, Слов'янський (Донецька область), та Васильківський (Київська область) дріжджові заводи.

Будівельний комплекс. Будівельний комплекс – це сукупність галузей матеріального виробництва і проектно-пошукових робіт, які забезпечують капітальне та житлове будівництво. До складу будівельного комплексу входять такі галузі матеріального виробництва: будівництво, промисловість будівельних матеріалів, виробництво будівельних конструкцій і деталей.

Найважливішими підгалуззями промисловості будівельних матеріалів є: виробництво стінових матеріалів, цементна промисловість, видобуток і первісна обробка мінерально-будівельних матеріалів, склоробна промисловість, виробництво облицювальних, оздоблювальних матеріалів, виробництво санітарно-технічних виробів. Для більшості підгалуззей загальною сировинною базою є нерудні корисні копалини, багато з яких зустрічаються повсюдно. За останній час у виробництві будівельних матеріалів все ширше почали використовуватися вторинні ресурси, відходи інших галузей промисловості – доменні шлаки, зола електростанцій та ін.

Розміщення промисловості будівельних матеріалів визначається в основному обсягами будівельно-монтажних робіт за економічними районами.

Розповсюдженість сировинних ресурсів, дешевизна і вантажомісткість сировини і готової продукції, масовість і повсюдність їх використання, обумовлюють одночасне тяжіння виробництва і до сировини, і до споживача.

Значення сировинного і споживного факторів для різних галузей, стадій технологічного прогресу і типів підприємств є неоднаковим. З цієї точки зору можна розрізнити:

- галузі переважно сировинної орієнтації – перш за все, це первинна обробка природних будівельних матеріалів (граніту, мармуру, бутового каменю та ін.), а також виробництво цементу, цегли, азбоцементних і шиферних виробів, вогнетривких матеріалів, скла, керамічних труб, гіпсу, вапна та ін.;
- галузі з орієнтацією переважно на споживача – виробництво бетону, залізобетонних виробів і конструкцій, м'якої покрівлі, санітарно-технічних виробів та ін.

Промисловість будівельних матеріалів об'єднує декілька тисяч підприємств, які розташовані у всіх областях України. Найпотужнішими центрами промисловості будівельних матеріалів є Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Запоріжжя, Донецьк, Маріуполь.

Будівництво характеризується тривалим виробничим циклом, нерухомими територіально закріпленими об'єктами, які зводяться (промислові будинки, житлові будинки, електростанції, трубопроводи тощо), а також високою залежністю виробництва від географічних умов.

У процесі спеціалізації виділились окремі види будівництва – промислове, транспортне, житлове, водогосподарське та ін.

При розміщенні об'єктів капітального будівництва слід враховувати наявність будівельної організації, вирішуючи питання доцільності розміщення ще на допроектній стадії. Найважливіші фактори, на основі яких обираються райони і пункти будівництва, це трудовий, сировинний, паливно-енергетичний, водний та ін. Значний вплив на будівництво чинять кліматичні особливості різних регіонів. Вони впливають, перш за все, на сезонність відкритих будівельних робіт.

5. Агропромисловий комплекс

Агропромисловий комплекс (АПК) значною мірою визначає соціально-економічний розвиток країни, рівень життя населення, його забезпечення продуктами харчування, а промисловість – сільськогосподарською сировиною.

АПК має досить складну й розгалужену функціональну й галузеву структуру. До його складу входять 4 основні сфери:

1. Сільськогосподарське виробництво – рослинництво і тваринництво, що створюють сировинну базу АПК. Це його основна базова ланка.

2. Галузі, які виробляють матеріально-технічні засоби для галузей АПК. Це – сільськогосподарське машинобудування, виробництво засобів захисту рослин, мінеральних добрив, комбікормова і мікробіологічна промисловість, виробництво тари, спеціального устаткування і приладів для АПК та ін.

3. Галузі, які забезпечують переробку сільськогосподарської продукції (харчова, легка).

4. Виробнича інфраструктура АПК – спеціалізовані транспорт, складське господарство, матеріально-технічне постачання, інженерні споруди, в тому числі іригаційні системи, заготівля, зберігання сільськогосподарської продукції, науково-інформаційне забезпечення аграрно-промислового виробництва.

За виробничою ознакою до складу АПК входять продовольчий комплекс і непродовольчий. Продовольчий комплекс – це сукупність галузей, що пов'язані з виробництвом продуктів харчування рослинного і тваринного походження.

До непродовольчого комплексу належать галузі, які пов'язані з виробництвом товарів широкого споживання із сировини рослинного і тваринного походження; галузі легкої промисловості, насамперед ті, які займаються первинною переробкою сільськогосподарської сировини.

Ці комплекси, в свою чергу, залежно від виду сировини, що використовується, поділяються на рослинницькі і тваринницькі підкомплекси.

Сільське господарство. Найважливішою ланкою АПК, другою важливою галуззю матеріального виробництва України є сільське господарство. В структурі сільського господарства виділяють дві основні галузі – рослинництво і тваринництво. Залежно від соціально-економічних умов та рівня розвитку сільського господарства співвідношення між цими галузями в обсягах його продукції змінюються.

Розміщення галузей рослинництва значною мірою залежить від посівних площ, їх структури та раціонального використання. Провідну роль у структурі посівних площ відіграють зернові культури, друге місце в посівах належить технічним, третє – займають кормові культури, а картопля і овоче-баштанні культури – четверте. В структурі виробництва зерна майже половина припадає на озиму пшеницю. Друге місце за валовим збором посідає ячмінь, на третьому місці знаходиться кукурудза, на четвертому – жито. Далі йдуть овес, просо, гречка, рис, зернобобові. Основними продовольчими круп'яними культурами, що вирощуються в Україні, є гречка, просо і рис. Основними зернофуражними

культурами в нашій країні є ячмінь, овес, кукурудза на зерно та зернобобові. Основні технічні культури України – соняшник, ріпак, соя та цукровий буряк.

В Україні вирощують близько 40 видів різних овочевих культур, виробництво основної маси яких орієнтується на споживача і виробляється в приміських АПК поблизу великих міст, промислових, рекреаційних центрів, а також в сировинних зонах овочеконсервних підприємств.

Баштанні культури (кавуни і дині) в основному вирощують на півдні і південному сході України – Херсонська, Миколаївська, Одеська, Запорізька, Дніпропетровська, Донецька області та Автономна Республіка Крим.

Провідною галуззю рослинництва є плодівництво, до складу якого входить садівництво, ягідництво, виноградарство. Ці галузі розвиваються в основному у Правобережному лісостепу, Південному степу, Криму та Закарпатті. Ягідники розміщені в Лісостепу та Поліссі, а також навколо великих міст та промислових центрів.

Багатогалузеве тваринництво є другою складовою галуззю сільського господарства. Розвиток і розміщення галузей тваринництва визначається значною мірою наявністю кормової бази, яку формують польове кормовиробництво, природні кормові угіддя, а також поживні відходи й комбікормова промисловість. Райони розвинутого польового кормовиробництва спеціалізуються на молочному і молочно-м'ясному скотарстві, свинарстві, а наявність природних кормових угідь сприяє розвитку м'ясного і м'ясо-молочного скотарства, вівчарства. До складу продуктивного тваринництва входять скотарство, свинарство, птахівництво і вівчарство. Менше значення мають конярство, бджільництво, ставкове рибництво, шовківництво тощо.

Потреби країни у м'ясі, молоці, молочних та м'ясопродуктах забезпечує провідна галузь тваринництва – скотарство, розвинуте в усіх природно-економічних зонах. Воно має молочно-м'ясну і м'ясо-молочну спеціалізацію. Найвища концентрація поголів'я великої рогатої худоби в Правобережному лісостепу і на заході Поліської зони.

Свинарство – друга за значенням і кількістю продуктивної худоби галузь тваринництва. Найбільша концентрація поголів'я свиней в Поліссі і Лісостепу, особливо в Рівненській, Черкаській, Київській, Хмельницькій, Вінницькій областях.

Для великих міських агломерацій важливого значення набуває птахівництво, розміщення якого орієнтується на споживача в приміських АПК, а також в Лісостепу і в Степу, де птахівництво орієнтується на виробництві зерна (концентрованих кормів).

Вівчарство з козівництвом має допоміжне значення за винятком спеціалізованих господарств та господарств у гірських місцевостях. Найбільша концентрація поголів'я овець і кіз в степових та передгірних районах. В степу воно має вовняний напрям, в Лісостепу і Поліссі – м'ясо-вовняний.

Харчова промисловість. Харчова промисловість є провідною переробною ланкою аграрно-промислового виробництва. Із переробленої

сільськогосподарської продукції 85 % як сировина, поступає на підприємства харчової, а 15 % – у галузі легкої промисловості. Розміщення окремих галузей цього виробництва має свої особливості залежно від ступеня впливу на них сировинного чи споживчого фактора. Відповідно до цього виділяються три групи галузей харчової промисловості:

- галузі, які переробляють нетранспортабельну (або малотранспортабельну) сировину при високих нормах її витрат і обмежених строках зберігання і виробляє транспортабельну продукцію, здатну до зберігання. Ці галузі орієнтуються на джерела відповідної сировини. До складу цієї групи галузей входять: цукрова, спиртова, крохмале-патокова, консервна, маслоробна, олійно-жирова промисловість;

- група галузей та виробництв, що переробляють транспортабельну сировину і випускають малотранспортабельну продукцію, або продукцію з обмеженими строками її зберігання. Такі галузі розміщуються в районах споживання готової продукції. Це – хлібопекарська, кондитерська, пивоварна, макаронна, молочна, промисловість, виробництво безалкогольних та слабоалкогольних напоїв;

- галузі, які можуть бути розміщені як в районах зосередження сировини, так і в районах споживання готової продукції (м'ясна, борошномельна). До цієї групи входять і ті галузі, в яких стадії технологічного процесу можуть бути територіально відокремленими. Зокрема, в районах виробництва сировини здійснюються первинні стадії переробки сировини, а в районах споживання – стадії, що завершують процес переробки напівфабрикатів (тютюнова, виноробна галузі промисловості).

Харчова промисловість має складну структуру. До неї входять більше 20 галузей. Провідними галузями харчової промисловості України є цукрова, м'ясна, молочна, олійножирова, плодоовочеконсервна, кондитерська, спиртова, виноробна, соляна.

Легка промисловість. В нашій країні наявні всі передумови для розміщення й розвитку легкої промисловості, яка охоплює текстильну (з бавовняною, вовняною, лляною та шовковою галузями), трикотажну, швейну, шкіряну, взуттєву, хутрову та інші галузі, підприємства котрих, враховуючи хорошу транспортабельність готової продукції, у розміщенні орієнтуються переважно на наявність трудових ресурсів та сировини, а окремих галузей – і на споживача. Легка промисловість є однією з найбільш працездатних галузей господарства. Її трудопоглинаючий потенціал значним чином спрямовано на жіночу частину трудових ресурсів.

Провідною галуззю легкої промисловості є текстильна промисловість, Найбільш потужні підприємства її бавовняної підгалузі знаходяться у Херсоні і Тернополі, Донецьку, Нікополі), а також у Києві, Харкові, Чернівцях тощо. Підприємства вовняної підгалузі – у Чернігові, Харкові, Києві, Донецьку, Одесі, Луганську, Сумах, Черкасах, у Карпатському районі. Підприємства – виробники лляної та льоно-бавовнової продукції зосереджені у Поліссі.

Шовкова промисловість зосереджена у Києві, Черкасах, Луганську, Лисичанську. Трикотажна промисловість розвивається на базі потужних комбінатів та фабрик, розміщених у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Сімферополі, Миколаєві, Донецьку, Івано-Франківську, Луганську, Чернівцях, Дніпропетровську, Хмельницькому та інших крупних містах.

Шкіряно-взуттєва промисловість розміщенням орієнтується на регіони з розвинутим тваринництвом і представлена фабриками, що діють у Києві, Харкові, Луганську, Львові, Одесі, Запоріжжі, Кривому Розі, Хмельницьку та інших містах.

Швейна промисловість зорієнтована переважно на споживача продукції, тому підприємства цієї галузі розміщені у великих містах. Найпотужніші підприємства зосереджені у Києві, Львові, Харкові, Одесі, Луганську. Традиційно швейна промисловість концентрується також у Подільському економічному районі та в Поліссі, як галузі спеціалізації районного виробництва. Підприємства хутового виробництва розміщені у Харкові, Львові, Одесі, Балті, Краснограді, Жмеринці, Тисмениці.

6. Транспортний комплекс

Транспорт, як сукупність господарських галузей може вирішувати широкий комплекс завдань з переміщення вантажів різної кількості та номенклатури, цим самим створюючи умови для нормального процесу розширеного виробництва, розвитку всіх галузей народного господарства, раціонального розміщення виробничих сил по всій території країни, підвищення рівня використання матеріальних, трудових і грошових ресурсів та ефективності суспільного виробництва в цілому.

Транспорт класифікують:

- за сферами використання – загального, відомчого (внутрішньовиробничий, внутрішньобудівельний, внутрішньозаводський, внутрішньопортовий) та особистого користування;
- за видами перевезень – пасажирський, вантажний;
- за видами транспортних засобів – залізничний, морський, річковий, автомобільний та авіаційний, електронний (лінії електропередач), а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен.

Усі види транспорту об'єднані в *єдину транспортну систему* країни. Єдина транспортна система (ЄТС) є сукупністю шляхів сполучення, перевізних засобів, технічних пристроїв і механізмів, засобів управління та зв'язку, обладнань усіх видів транспорту, які об'єднані системою технологічних, технічних, інформаційних, правових та економічних відносин, що забезпечують задоволення потреб народного господарства у перевезеннях вантажів і пасажирів.

Залізничний транспорт відіграє провідну роль у здійсненні внутрішньодержавних і значну – у зовнішньодержавних економічних зв'язках

України, відрізняється універсальністю, високою провізною спроможністю та рівнем безпеки перевезень. На нього припадає основна частина вантажообігу і перевезень пасажирів. Цей вид транспорту поєднує у собі важливі техніко-економічні показники: регулярність руху і високу швидкість перевезень, велику пропускну і провізну спроможність. Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування в Україні складає 21,7 тис. км. Щільність залізничних колій загального користування у середньому по країні складає 36 км на 1000 км² території. Найвищим показником щільності залізничних шляхів виділяються промислово розвинені Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Харківська та Запорізька області, а також такі області, як Львівська, Закарпатська, Чернівецька і Вінницька. Територіально залізничний транспорт розподілений на 6 залізниць – Донецьку, Придніпровську, Південні, Південно-Західну, Одеську та Львівську. У структурі перевезення вантажів переважають промислова сировина та паливо – вугілля, в т. ч. кокс, руди чорних та кольорових металів та самі метали, лісові вантажі, будівельні матеріали, в т. ч. цемент, а також громіздкі машини та устаткування, продукція АПК.

Автомобільний транспорт є найбільш маневровим та ефективним видом транспорту для перевезення масових вантажів дрібними партіями на близьку відстань. Цей вид транспорту розпочинає і закінчує транспортний процес на морському, річковому і залізничному транспорті. Розвиток автомобільного транспорту та його територіальна організація залежать від галузевої структури регіону, її територіальної організації, природних умов, зокрема, рельєф, що й визначає напрями та щільність автошляхів. Автомобільний транспорт швидкими темпами розвивається у більшості регіонів країни. Довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям становить 165,8 тис. км. Щільність автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям у середньому по країні становить 275 км на 1000 кв. км території. Найважливішими автомагістралями України є: Київ – Полтава – Харків – Ростов-на-Дону, Київ – Москва, Київ – Санкт-Петербург, Київ – Одеса, Москва – Харків – Запоріжжя – Сімферополь, Київ – Житомир – Рівне – Львів – Ужгород, Київ – Дніпропетровськ – Донецьк – Маріуполь тощо.

Водний транспорт є порівняно дешевим, він відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні зовнішньоекономічних зв'язків України, особливо з країнами далекого зарубіжжя. Серед найважливіших морських портів держави – Одеса, Іллічівськ, Ізмаїл, Південний, Миколаїв, Севастополь, Ялта, Феодосія, Керч на березі Чорного моря та Маріуполь і Бердянськ на березі Азовського моря. Основні водні транспортні артерії України – Дніпро та його притоки Прип'ять і Десна, Дністер, Південний Буг. Основними річковими портами є Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Дніпродзержинськ, Кременчук, Черкаси, Нікополь, Херсон, Миколаїв, Рені, Ізмаїл.

Трубопровідний транспорт є найбільш економічним й ефективним для транспортування рідкого палива, пального і технологічного газу, хімічних продуктів. Його розвиток обумовлений розвитком в Україні нафтової,

нафтопереробної і газової промисловості. Через Україну проходять важливі трубопроводні магістралі з Росії в Західну Європу. Нафтопровідний транспорт України включає в себе 12 основних нафтопроводів загальною протяжністю біля 3,0 тис. км. Транс'європейська нафтопровідна мережа представлена нафтопроводом «Дружба», протяжність якого в межах України 680 км. Протяжність трубопроводів газопровідного транспорту в Україні сягає 33 тис. км. Трубопроводи є спеціалізованим (неуніверсальним) видом транспорту, що також сприятливо позначається на економічних показниках його роботи. Собівартість перекачування нафти і нафтопродуктів по трубопроводах у 2-3 рази нижча порівняно із залізничними перевезеннями.

В останні роки поживляється діяльність повітряного транспорту, розвиток якого спирається як на базу рухомого складу власного виробництва, так і на імпортні літаки й гелікоптери. Роль повітряного транспорту є найважливішою для виконання стратегічних швидкісних перевезень, відносин з іншими країнами, виконання спеціальних завдань транспортування вантажів у важкодоступні регіони. Перевагами цього виду транспорту є: наявність природного середовища, яке виконує функцію транспортного коридору, висока швидкість доставки вантажів і пасажирів у найвіддаленіші точки суші та світового океану. Середня швидкість перевезень цим видом транспорту складає близько 800-900 км/год. До недоліків повітряного транспорту належить: висока енергоємність, залежність від погодних умов, обмеженість габаритних розмірів та маси вантажів, що перевозяться. Собівартість перевезень вантажів на цьому транспорті дуже висока – в 60-70 разів більша, ніж на залізничному.

7. Соціальний комплекс

У зростанні життєвого рівня населення велика роль належить соціальній сфері, яку складають: житлове і комунальне господарство, пасажирський транспорт і зв'язок, система побутового обслуговування населення, освіта, культура і мистецтво, охорона здоров'я, фізична культура і спорт. За своїм призначенням всі вони істотно впливають на вирішення основних соціально-економічних завдань. Основне значення соціальної сфери полягає в тому, що весь комплекс її галузей забезпечує зростання рівня споживання та вдосконалення його структури. Розширення асортименту життєвих благ, які входять до фонду споживання і задовольняють зростаючі потреби людини – учасника суспільного виробництва – забезпечує саме розвиток соціально орієнтованих галузей народногосподарського комплексу. Послуги в цьому процесі виконують як правило, роль фактора, який забезпечує відтворення робочої сили.

Соціальна сфера складається з двох підкомплексів: культурного і побутового. Соціально-культурний комплекс включає галузі, пов'язані з відтворенням головної продуктивної сили суспільства, відновленням її працездатності і зміцненням здоров'я, з формуванням людського капіталу. Для цього комплексу характерним є переважання безплатних послуг та їх

загальнодоступність. Галузі цього комплексу є важливим фактором підвищення продуктивності праці у всіх сферах господарського і культурного життя.

Матеріально-побутовий комплекс забезпечує матеріальні умови життя населення. Його складовими частинами є галузеві підкомплекси (житлово-комунальний, побутовий, торгівлі, громадського харчування та ін.), які сприяють збільшенню вільного часу населення та його раціональному використанню, підвищенню культури побуту, зменшенню масштабів і трудомісткості домашнього господарства. Покращання житлово-комунального обслуговування забезпечує необхідну основу для відтворювального процесу, позитивно впливає на шлюбність, народжуваність, зміцнення здоров'я населення.

Запитання для самоконтролю

1. Які галузі входять до складу паливно-енергетичного комплексу?
2. Визначте місце паливно-енергетичного комплексу в єдиному господарському комплексі України.
3. Що являє собою паливно-енергетичний баланс?
4. Охарактеризуйте сучасний стан та особливості розміщення вугільної промисловості України.
5. Дайте характеристику вугільних басейнів України.
6. Назвіть існуючі проблеми та обґрунтуйте перспективи розвитку вугільної промисловості України.
7. Охарактеризуйте сучасний стан та особливості розміщення нафтової і нафтопереробної промисловості України.
8. Назвіть основні райони видобутку нафти і оцініть рівень забезпеченості потреб України нафтою.
9. Обґрунтуйте проблеми і перспективи розвитку нафтової і нафтопереробної промисловості України.
10. Охарактеризуйте сучасний стан та особливості розміщення газової промисловості України.
11. Назвіть основні райони видобутку газу і оцініть рівень забезпеченості потреб України природним газом.
12. Структура виробництва і споживання електроенергії в Україні.
13. В чому полягає роль електроенергетики в господарському комплексі України?
14. Охарактеризуйте особливості розміщення теплових електростанцій України.
15. Охарактеризуйте сучасне розміщення гідроелектростанцій України.
16. Охарактеризуйте сучасне розміщення атомних електростанцій України.
17. В чому полягають основні проблеми і перспективи розвитку електроенергетики України?
18. Визначте сутність металургійного комплексу та його галузеву структуру.

19. Назвіть умови і фактори розвитку чорної металургії.
20. Визначте найважливіші особливості розміщення чорної металургії України (три підрайони).
21. Назвіть основні підприємства чорної металургії (металургійні, коксохімічні, феросплавні і трубні заводи) Придніпров'я, Донецького і Приазовського підрайонів.
22. У чому полягає технічний прогрес у металургії України?
23. Визначте особливості розміщення кольорової металургії України.
24. Обґрунтуйте перспективи розвитку чорної та кольорової металургії України.
25. Який вплив чинить машинобудування на розвиток і розміщення продуктивних сил ?
26. Визначте галузеву структуру машинобудування України, особливості та принципи розміщення основних його галузей.
27. Назвіть основні форми територіальної організації машинобудування України.
28. Охарактеризуйте транспортне машинобудування України, його значення, галузеву структуру та особливості розміщення.
29. Охарактеризуйте сільськогосподарське машинобудування України, його сучасний стан (особливості розміщення) проблеми та перспективи розвитку.
30. Обґрунтуйте основні проблеми та перспективи розвитку машинобудування України.
31. Обґрунтуйте чинники, що впливають на попит на продукцію машинобудування на ринку України і на підставі цього визначте перспективи розвитку машинобудування і цілому та окремих його галузей.
32. Яким чином спеціалізація і кооперування виробництва можуть вплинути на територіальну організацію машинобудування України?
33. Назвіть природні і економічні передумови розвитку хімічної промисловості України.
34. Визначте місце хімічної промисловості в господарському комплексі України.
35. Який вплив чинить хімічна промисловість на розвиток і розміщення продуктивних сил?
36. Визначте галузеву структуру хімічної промисловості України.
37. Обґрунтуйте особливості і принципи розміщення галузей основної хімії України.
38. Охарактеризуйте сучасний стан хімічної промисловості України.
39. Охарактеризуйте розміщення виробництва мінеральних добрив на Україні, їх сировинну базу.
40. Охарактеризуйте розміщення хімії органічного синтезу.
41. Визначте структуру будівельного комплексу.
42. Які виробництва формують промисловість будівельних матеріалів?

43. Проаналізуйте фактори, що впливають на розміщення капітального будівництва.

44. Які екологічні проблеми виникають у зв'язку з виробництвом будівельних матеріалів і організацією будівництва?

45. Визначте сутність ЛПК України.

46. Що ви розумієте під лісовим господарством?

47. Яка роль лісозаготівельної промисловості?

48. Яку структуру має деревообробна промисловість?

49. Назвіть найбільші підприємства целюлозно-паперової промисловості України і поясніть принципи їх розміщення.

50. Які функції виконує лісохімічна і гідролізна промисловість України?

51. Які основні напрямки дальшого розвитку ЛПК України?

52. Назвіть галузеву структуру АПК України.

53. Визначте місце сільського господарства в формуванні і розвитку АПК.

54. Назвіть галузеву структуру сільського господарства України, його зональну спеціалізацію

55. Охарактеризуйте рослинництво України, його галузеву структуру і передумови розвитку і розміщення.

56. Охарактеризуйте тваринництво України, його галузеву структуру, особливості розміщення і зональну спеціалізацію.

57. Визначте роль і місце переробного комплексу в розвитку АПК України, його структурі.

58. Назвіть спеціалізовані АПК України, особливості їх формування і розміщення.

59. Визначте роль транспорту в розвитку і розміщенні виробництва.

60. Обґрунтуйте місце і особливості залізничного транспорту в транспортній системі України. Назвіть основні залізниці.

61. Визначте місце і особливості автомобільного транспорту України. Назвіть основні автомобільні шляхи.

62. Сформулюйте передумови розвитку водного транспорту України, обґрунтуйте його роль і місце в економіці України.

63. У чому полягає значення трубопровідного транспорту в розвитку продуктивних сил України?

64. Значення соціального комплексу для суспільного розвитку країни?

65. Визначте структуру соціального комплексу.

66. Які чинники визначають розміщення об'єктів соціального комплексу?

67. Охарактеризуйте сучасний стан та особливості розміщення кожної з галузей соціальної сфери України.

68. Основні проблеми розвитку соціального комплексу України.

69. Визначте перспективи розвитку соціального комплексу України.

Література: 1, 3, 4, 5,6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.

ТЕМА 10. ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ ЯК ЄДНІСТЬ РЕГІОНАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

План

1. Сучасний стан територіального поділу праці в Україні.
2. Спеціалізація та комплексний розвиток регіональних господарських систем.
3. Міжрегіональні економічні зв'язки.

1. Сучасний стан територіального поділу праці в Україні

Категорія «територіальний поділ праці» виступає важливою умовою аналізу різних форм організації продуктивних сил в масштабі регіонів, окремих країн і в об'єднаннях держав світу. Цей об'єктивний процес є основою для встановлення промислових відносин в економічній системі країни, відношення між цілим і його частинами. На основі вивчення територіального поділу праці розкривається дія закономірностей розміщення продуктивних сил, спеціалізації господарства та комплексно-пропорційного розвитку регіонів.

Територіальний поділ праці – це об'єктивний процес розвитку продуктивних сил, при якому відбувається відокремлення різних видів трудової діяльності, спеціалізація окремих виробничих одиниць, обмін між ними продуктами своєї діяльності. Ця просторова форма поділу праці означає закріплення певних видів виробництва за територіями (районами, країнами).

Процес територіального поділу праці проходить на основі розвитку спеціалізації господарських регіонів і взаємозв'язків між ними через обмін. Різні економічні регіони стають все більш взаємопов'язаними і взаємозалежними в процесі розвитку їхніх продуктивних сил, коли усупільнення виробництва досягає такого високого рівня розвитку, що окремі з них виступають як спеціалізовані частини господарства країни. Однак господарська спеціалізація і товарний обмін виконують в територіальному поділі праці різні і протилежні функції. Перша диференціює господарство регіонів країни на виробництві певних видів продукції і перетворює їх у взаємозалежні. Друга – об'єднує (інтегрує) ці регіони як взаємопов'язані частини єдиного цілого.

Об'єктивно існуючими передумовами для виникнення та розвитку територіального поділу праці є природні умови і ресурси. Реалізація їх визначається суспільними умовами виробництва і обміну, оскільки в одних і тих самих природних умовах можливий різний територіальний поділ праці та різні напрямки територіальної спеціалізації. В одному регіоні можна виробляти декілька основних видів продукції, але яким з них треба віддати перевагу – це залежить від економічних факторів. Адже одна і та сама продукція в різних регіонах виробляється з неоднаковими суспільними затратами. Перевагу надають тим регіонам (районам), в яких затрати на одиницю продукції є найнижчими.

Територіальний поділ праці формується лише за умови розвитку взаємозв'язків місцевостей з різною спеціалізацією господарства на основі розвиненого обміну. Рушійними силами цього процесу є рівень розвитку науково-технічного прогресу, спеціалізація діяльності, людей в певних економічних регіонах, економічний ефект виробництва. Однак головним рушієм розвитку територіального поділу праці в сучасних умовах є економічний ефект.

Розвиток регіональної економіки в умовах зростання науково-технічного прогресу і поглиблення територіального поділу праці передбачає створення залізничних, автомобільних, трубопровідних і водних магістралей, сучасних великих морських портів і аеропортів. В результаті посилюється інтеграція регіонів, що знаходяться на значній відстані, розширюються масштаби територіального поділу праці. Разом з тим відбувається концентрація продуктивних сил переважно навколо великих центрів виробництва, на головних магістральних шляхах сполучення, в акваторіях великих портів. Розширення магістральних шляхів сполучення відкриває широкі можливості для розвитку продуктивних сил і територіального поділу праці. Так, завдяки потужним нафто- і газопроводам, лініям електропередачі створюються нові промислові комплекси в районах з нестачею сировини і палива, розвиваються всі інші галузі регіональних господарських систем.

2. Спеціалізація та комплексний розвиток регіональних господарських систем

Комплексний розвиток і раціональна спеціалізація відповідають головній вимозі господарювання – досягненню в інтересах суспільства найвищих результатів при мінімальних витратах. У період побудови ринкової економіки ідея комплексного (пропорційного) розвитку не втрачає важливості для економіки взагалі та індикативного планування зокрема. Спеціалізація залишається однією з основних засад розвитку району і впливає на формування комплексу його господарства. Очевидно, що в умовах формування ринкового економічного середовища розміщення продуктивних сил здійснюватиметься за тими принципами, що нададуть найбільший економічний і соціальний ефект при мінімумі витрат.

Саме суспільний поділ праці, його рівень і характер, притаманні будь-якій економічній системі, зумовлюють можливості комплексного розвитку через дію механізму ринкової рівноваги, принципи його функціонування, визначають специфіку його прояву на історичному рівні. Ступінь розвитку та економічні межі суспільного поділу праці залежать від стану наявності і рівноваги у структурній збалансованості економічних зв'язків. Взаємозв'язок між економічною рівновагою і суспільним поділом праці характеризується тим, що рівновага безпосередньо впливає на вдосконалення стану комплексного розвитку регіону через макроекономічні чинники.

Функціональна структура економічного району виявляє себе через поєднання внутрішніх властивостей його частин, компонентів і явищ. Однією з

важливих ознак комплексно-пропорційного розвитку території району є пропорційний розвиток видів діяльності людини.

Комплексний розвиток передбачає розмежування сфер та інструментів економічного механізму держави як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Власне держава повинна формувати певні конкретні параметри економічної поведінки господарюючих суб'єктів, сприяти комплексному розвитку регіону і всього господарства. Засобом регулювання є створення правової бази щодо дотримання економічної політики.

Комплексний розвиток господарства економічного району забезпечує максимально ефективне використання місцевих природних і трудових ресурсів, пропорційність у розвитку галузей виробництва. Одночасно комплексність не означає організації замкнутого господарства району без урахування економічних зв'язків з іншими районами. Комплексний розвиток створює умови для економічно доцільного задоволення потреб економічного району за рахунок місцевого виробництва. Кожен район створює свій, економічно виправданий, найбільш повний комплекс галузей господарства, що дозволить з максимальним ефектом використовувати природні і трудові ресурси району, скорочувати нерациональні перевезення. Ступінь комплексного економічного району залежить від рівня розвитку продуктивних сил і можливостей – трудових ресурсів, природних багатств, ґрунтово-кліматичних умов – від успіхів науково-технічної революції, стану і наявності транспортних засобів тощо.

Виробнича спеціалізація економічного району є вираженням територіального поділу праці. Кожен з них має свої ґрунтові, кліматичні, геоморфологічні умови, природні багатства, трудові навички населення і географічне положення, що відрізняє його від інших економічних районів. Саме тому економічно вигідно використовувати найсприятливіші умови для розвитку тих чи інших галузей, в певних межах спеціалізувати кожен район на виробництво продукції цих галузей, яка призначена для повного або часткового вивозу в інші райони з метою забезпечення їх потреб.

3. Міжрегіональні економічні зв'язки

Значимість горизонтальних зв'язків регіональних систем для стійкості всієї системи «країна» в Україні досить велика. В умовах тривалої глибокої економічної кризи міжрегіональне співробітництво розширює можливості регіональних органів управління в збільшенні внутрішнього потенціалу регіонів, створює умови для більш ефективного вирішення регіональних проблем в економічній, соціальній і політичній сферах. Розширення міжрегіонального співробітництва стало закономірним проявом бажання, що виникло «знизу», від самих регіонів, знайти в нових умовах своє місце в системі держави і національної економіки з ринковими основами господарювання.

Існують різні форми і механізми взаємодії регіональних систем. До економічних форм належать співробітництво регіонів шляхом їхньої участі в діяльності міжрегіональних асоціацій економічної взаємодії, спільна робота при

реалізації великих інвестиційних проектів, що торкають інтереси декількох регіонів, у тому числі в рамках державних цільових програм, двостороннє співробітництво шляхом укладання договорів і угод, участь у міжрегіональних виставках та ін.

Співробітництво регіональної системи може виражатися у взаємодії органів управління даної системи з органами управління чи суб'єктами інших регіональних господарюючих систем.

Механізми реалізації двосторонніх угод як форми міжрегіональної взаємодії виражаються у створенні середовища для співробітництва окремих товаровиробників, допомоги підприємствам і установам регіонів в участі у виставках і ярмарках, розвитку інфраструктури, створенні торгових домів, представництв, участі в круглих столах, конференціях.

Крім двостороннього співробітництва регіональних органів управління воно може виражатися також у «прихованій» формі шляхом взаємодії великих господарюючих суб'єктів.

Існуючі в Україні форми міжрегіональної взаємодії не вичерпуються перерахованими вище. Механізми горизонтального економічного співробітництва регіонів з розвитком у країні ринкових відносин, а також удосконаленням технологій будуть ускладнюватися і розширюватися. У найближчій перспективі можна чекати появи і розвитку таких нових форм як створення міжрегіональних розрахункових систем, взаємодія регіонів в питаннях бюджетного планування, поява великих інвестиційних проектів на транспорті та у телекомунікаціях.

Однією з важливих форм міжрегіонального співробітництва є взаємодія підприємств і організацій різних регіонів країни. Така взаємодія здійснюється між підприємством (організацією), з одного боку, і центром регіональної системи, тобто органом управління регіоном, з іншого, чи між двома господарюючими суб'єктами різних регіонів.

У цілому міжрегіональна взаємодія підприємств виробничого і невиробничого секторів в Україні має позитивний характер, як необхідний елемент збереження спільного економічного простору країни, що, у свою чергу, є однією з ознак стабільної держави. Однак можливість тих чи інших структур здійснювати хоча б частковий контроль відразу над декількома регіонами може бути використана і для досягнення інтересів окремих груп впливу, при цьому завдаючи шкоди суспільству в цілому. Врахування цього факту особливо важливе у період підготовки і проведення виборів і наступного за ними перерозподілу сфер впливу різних груп, що мають міжрегіональні інтереси.

Економічна інтеграція товаровиробників і підприємств сфери послуг значною мірою залежить від масштабу країни і пануючої в ній економічної моделі, від сегментування споживчого ринку, від здатності транспортної та іншої інфраструктури забезпечувати ці процеси. Вона, як правило, позитивно відбивається не тільки на економічних показниках окремих підприємств, але і на виробничій, а також інших підсистемах регіональної системи в цілому.

Іншими напрямками розвитку міжрегіонального співробітництва можуть стати створення інфраструктури міжрегіональних ринків різних товарів, потужних міжрегіональних галузевих лізингових центрів, клірингових центрів, організація єдиних інформаційних мереж для взаємного інформування по найважливіших економічних і правових питаннях і т.п.

З огляду на масштаби країни, особливості її адміністративно-територіального устрою, неоднорідність економічних та інших умов господарства, необхідність економії на транспортних витратах, у зміцненні внутрідержавних інтеграційних процесів, найперспективнішим є пряма участь товаровиробників (поєднаних у міжрегіональні корпорації і компанії), а також фінансово-кредитних установ у реалізації великих міжрегіональних інвестиційних проектів, реалізованих на території суміжних регіонів країни.

Основними напрямками раціоналізації організаційної системи механізму є: вдосконалення нормативно-правового забезпечення, забезпечення дієвої структури управління (створення органу для координації міжрегіонального співробітництва на загальнодержавному рівні), покращення обліку і контролю через впровадження системи моніторингу міжрегіонального співробітництва, впровадження стратегічного планування та прогнозування, підвищення значення інституцій ринкової інфраструктури.

Запитання для самоконтролю

1. В чому сутність територіального поділу праці й його наслідки для розвитку й розміщення продуктивних сил регіонів країни?
2. Визначте економічну сутність таких категорій як «спеціалізація» й «комплексний розвиток» регіональних господарських систем.
3. Значення міжрегіональних економічних зв'язків для розвитку продуктивних сил регіонів країни.

Література: 1, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13.

ТЕМА 11. ЕКОНОМІКА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

План

1. Сучасні тенденції розвитку регіональних господарських систем.
2. Проблеми функціонування регіональних господарств в сучасних умовах.
3. Перспективні напрями розвитку економіки регіонів України.

1. Сучасні тенденції розвитку регіональних господарських систем

Оцінка територіальних зрушень в організації продуктивних сил за різними її вимірами і в різних площинах за допомогою порівняльно-зіставного аналізу

за період 2005-2009 рр. за багатокомпонентним комплексом соціально-економічних параметрів свідчить, що територіальна структура виробництва за показником валового регіонального продукту (ВРП) змінюється незначним чином, в основному за рахунок подальшої територіальної концентрації виробництва в у столичному регіоні, промислово-розвинутому Донбасі та Придніпров'ї і незначної його деконцентрації на територіях з переважною аграрно-промисловою спеціалізацією на Півдні й Заході України, при цьому роль старопромислових регіонів, у порівнянні з кінцем 90-х – початком 2000-х років в територіальному розвитку незначним чином поступово знижується.

У 2009 році, як і протягом останніх років, демографічна ситуація в Україні характеризувалася скороченням чисельності населення, зниженням тривалості життя, від'ємним сальдо міграції. Так, на початок 2010 року загальна чисельність наявного населення України становила 45962,9 тис. особи, що на 180,8 тис. осіб менше, ніж на початок 2009 року. Серед регіонів найбільше скорочення наявного населення мало місце у Донецькій (на 33,8 тис. осіб), Луганській (на 20,2 тис. осіб) та Дніпропетровській (на 18,7 тис. осіб) областях. Загалом, скорочення наявного населення зафіксовано у 21 регіонах, зростання – лише у Закарпатській, Волинській, Рівненській й Чернівецькій областях та містах Київ й Севастополь.

Підвищується концентрація суб'єктів підприємництва у м. Києві та Київській області, натомість для багатьох територій, причому з різними рівнями розвитку виробництва спостерігається їх деконцентрація, що свідчить про необхідність поліпшення економічного клімату в країні та підтримки усіх сфер бізнесу, передусім – середнього й малого, забезпечення спеціальних господарських режимів для малорозвинутих і депресивних територій. У нарощуванні виробничого потенціалу Київ, промисловий Схід, Придніпров'я та Донбас є лідерами, окремі регіони Західної України та Полісся, а також Луганщина, Одещина, Запоріжжя, Донеччина та Дніпропетровщина дещо поступаються своїм виробничим потенціалом на користь тих, що поступово його нарощують – зокрема, Сумщини та Вінниччини, хоча роль аграрно-промислових територій в цілому залишається слабкою і вимагає посилення економічного потенціалу регіонів, які тільки набирають обертів промислового та інфраструктурного розвитку. Деяке зниження частки обсягів продукції промисловості у крупних сировинних старопромислових регіонах (Донецькому, Запорізькому, Харківському) на користь областей, що достатньо динамічно його нарощують – Полтавської, Дніпропетровської, м. Києва є в основному позитивним, але для більшості регіонів Західної і Південної України промисловий розвиток продовжує вимагати особливої уваги і підтримки. Територіальна концентрація промисловості залишається нерівномірною – на 7 регіонів – Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Харківську, Луганську області та м. Київ припадає майже 65% продукції, для Півдня, Заходу і Поділля треба докорінним чином міняти промислову політику, розвивати інноваційні високотехнологічні виробництва. Впорядкування територіальної організації

аграрного виробництва вимагає посилення ролі традиційних аграрних регіонів Карпат і правобережного Лісостепу у сільськогосподарському виробництві в країні, а також приділення уваги південним регіонам, які здатні поглибити сільськогосподарську спеціалізацію за рахунок сприятливих природно-економічних умов господарювання. Як і в попереднє десятиліття Київ акумулює в собі до п'ятої частини усіх інвестицій. На п'ять регіонів – Дніпропетровську, Донецьку, Луганську, Харківську області та Київський регіон (область разом з м. Київ) припадає більше 55% інвестицій в основний капітал, необхідно посилити інвестиційну діяльність перш за все на Поділлі, Поліссі, Наддніпрянщині та у Карпатському регіоні, для Причорномор'я та АР Крим необхідно посилити інвестиційну діяльність в розвитку інфраструктури, у першу чергу – рекреаційної галузі господарства. В інфраструктурі спостережено усе більшу територіальну концентрацію виробництва послуг у Київському регіоні, також необхідно нарощувати потужності і виробництво послуг в регіонах, що є системоформуючими в великих економічних районах – у Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Одеській та Львівській областях, які є лідерами й у малому підприємстві. Стимулювання розвитку інфраструктури і малого підприємства в регіонах з переважною аграрно-промисловою спеціалізацією матиме ефект в галузі продуктивної зайнятості. Регіони, які характеризуються від'ємними зрушеннями в територіальній концентрації населення – Донбас, Кіровоградщина, Чернігівщина потребують особливої уваги з точки зору нормалізації демографічної ситуації, небажаною, хоча поки економічно виправданою є подальша територіальна концентрація населення і зайнятих у м. Києві.

Отже, найактивніші зрушення у просторовому розвитку відбуваються у виробництві ВРП, у промисловості та АПК, в інвестуванні, у виробництві послуг тощо. Позитивною є динаміка в основному для столичного і старопромислових регіонів Придніпров'я і Сходу. Деяке економічне пожвавлення в окремих областях Західної України (зокрема – на Львівщині й Волині), в Причорномор'ї (Одещина), в Західному Поліссі стримується кризою, розвиток цих регіонів залишається нестійким. Просторовий розвиток країни у цілому є непропорційним та вразливим щодо впливу кризи 2008-2010 рр., яка посилила територіальну дезінтеграцію та диференціацію в ТГС – станом на сьогодні окреслено три типологічні групи регіонів з високим (Донбас, Схід, промислове Придніпров'я, Київщина), середнім (Південь і більшість лісостепових областей) і низьким (в основному Полісся і Карпатський регіон) рівнями соціально-економічного розвитку. Це вимагає регіонально-диференційованої економічної політики: для Заходу та Центру України пріоритетного розвитку малого і середнього підприємства, подальшої кластеризації на цій основі виробництв навколо більш крупного бізнесу; для Сходу і Придніпров'я – розвитку потужних виробничо-інфраструктурних вертикально-інтегрованих корпоративних систем в напрямі інноваційної модернізації індустрії й АПК; для Причорномор'я і Карпат – випереджаючого розвитку соціальної та ринкової інфраструктури, рекреації та супутніх виробництв, а також

високопродуктивного аграрно-промислового сектору; для центрального регіону і Наддніпрянщини – подальше підвищення ролі промисловості та виробничої і ринкової інфраструктури, як структуроформуючих секторів економіки.

2. Проблеми функціонування регіональних господарств в сучасних умовах

Досвід соціально-економічного розвитку України протягом останніх років засвідчив, що суттєві регіональні диспропорції перетворилися в загальний чинник на шляху її економічного зростання. Наявність значних регіональних соціально-економічних диспропорцій перешкоджає проведенню єдиної державної економічної соціальної політики, не дозволяє використати переваги територіального поділу, спеціалізації та кооперування праці, збільшує загрозу виникнення регіональних криз, дезінтеграції національної економіки, не сприяє формуванню загальнодержавного ринку товарів і послуг, не дає можливості повною мірою використовувати потенціал межрегіонального та прикордонного співробітництва, ускладнює вирішення екологічних проблем і т.д.

До головних чинників поглиблення регіональних диспропорцій в Україні в процесі переходу до ринкових відносин належать:

- відмінні ступені адаптованості окремих регіонів з різною структурою економіки до функціонування в умовах ринкової конкуренції;
- збереження галузевого принципу управління економікою, надання державної підтримки переважно базовим галузям, які мають високий ступінь територіальної локалізації;
- недостатній рівень внутрішньої кооперації виробництва між регіонами;
- послаблення ролі держави в регулюванні та стимулюванні регіонального розвитку;
- реформування системи державного управління шляхом децентралізації, що відбувалося за відсутності достатньої нормативно-правової бази і супроводжувалось великою вагою суб'єктивних чинників у взаємодії центральної і регіональної влади;
- недосконалість механізму бюджетного регулювання, яке тривалий час здійснювалось переважно на основі двосторонніх домовленостей окремих територій і центру;
- недостатня обґрунтованість та безсистемність в застосуванні механізмів впливу держави на розвиток регіонів.

3. Перспективні напрями розвитку економіки регіонів України

Ключовою проблемою, яка гальмує практичне запровадження ефективних інструментів стимулювання регіонального розвитку залишається нерозуміння сутності міжрегіональних відносин в державі. В Україні постійно присутнє напруження відносин між «сильними» й «слабкими» регіонами. Це обумовлено, з одного боку, необґрунтованою фінансовою й організаційною централізацією, що обмежує можливості місцевих органів влади регулювати

економічні процеси в регіонах, а з іншого – інспіруванням загострення міжрегіонального протистояння політичними силами у зв'язку з наявністю чіткого регіонального розподілу політичних орієнтацій населення.

Запровадження постійно функціонуючої системи регіонального стратегічного планування потребує постійного узгодження довгострокових завдань розвитку між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, їх вирішення, визначення гранично допустимого рівня міжрегіональної та внутрішньорегіональної диференціації із запровадженням моніторингу на державному та регіональному рівні. І хоча в Україні в основному сформована законодавчо-нормативна база для запровадження низки інструментів стимулювання розвитку регіонів (угод щодо регіонального розвитку, програм подолання депресивності територій, субвенцій з державного бюджету), проте вона потребує постійного вдосконалення, оскільки практичні кроки з упровадження цих інструментів наштовхується на все нові не врегульовані питання.

З метою вирішення питань у сфері стимулювання розвитку регіонів обґрунтовано необхідність реалізації таких завдань:

- конституційно закріпити принцип економічного вирівнювання потреб регіонів – це сприятиме зміцненню економічної цілісності держави, розширенню партнерських відносин між регіонами;

- прискорити запровадження передбачених законодавством інструментів стимулювання розвитку регіонів, передбачивши відповідні витрати в Державному бюджеті;

- провести інвентаризацію джерел надходження державних коштів до регіонів через реалізацію цільових державних програм. Це допоможе виявити реальну картину спрямування коштів у регіони й ефективність їх використання;

- головні зусилля центру повинні спрямовуватись на створення рамкових умов для того, щоб регіони власними силами могли проводити необхідні структурні зміни. Питання надання цілеспрямованого державного сприяння повинно розглядають лише в тих регіонах, які не здатні самостійно вирішити проблеми структурної адаптації.

Подальша активізація інноваційних процесів на регіональному рівні має відбуватися за рахунок орієнтації на профільні галузі території, пріоритети їх розвитку, максимальне використання наявних конкурентних переваг.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сучасний стан й тенденції розвитку регіональних господарських систем країни.
2. Які проблеми розвитку економіки регіонів України?
3. Які стратегічні напрями розвитку регіональних господарських систем країни?

Література: 1, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13.

ТЕМА 12. МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ІНТЕГРАЦІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІ Й ІНШІ СВІТОВІ СТРУКТУРИ

План

1. Вплив міжнародного поділу праці на формування міждержавних економічних зв'язків.
2. Механізм зовнішньоекономічної діяльності України: сутність та принципи формування.
3. Основні форми економічного співробітництва країн світу.
4. Сучасний стан зовнішньоекономічних зв'язків України та її регіонів.
5. Проблеми та перспективи розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України.

1. Вплив міжнародного поділу праці на формування міждержавних економічних зв'язків

В сучасних умовах економічного розвитку України зовнішньоекономічні відносини – одна з найважливіших сфер її діяльності. Створення і розвиток цих відносин з усіма країнами світу, і особливо з найбільш розвинутими, сприятиме інтернаціоналізації виробництва, підвищенню рівня його технології та якості продукції. Тільки цим шляхом Україна зможе інтегруватися в Європейський і світовий ринок. Разом з тим структура та обсяги експорту не відповідають стану України у світогосподарських зв'язках. Україна, населення якої становить майже 1,5% населення світу, країна, яка має великий промисловий і природно-ресурсний потенціал, має невідповідно низьку частку у світовому експорті – 0,2%.

Жодна країна світу, на якому б рівні економічного розвитку вона не знаходилась, не може нормально розвиватися поза світовим господарством, без тісних економічних зв'язків з іншими країнами світу. **Міжнародні економічні зв'язки** – це система господарських зв'язків між національними економіками країн на основі міжнародного поділу праці. Саме зовнішні економічні відносини сприяють зростанню національного доходу, прискореному розвитку науково-технічного прогресу, підвищенню рівня життя населення. Крім того, зовнішні економічні зв'язки впливають на загальну атмосферу довіри між країнами, на зміцнення їх партнерських відносин та взаєморозуміння і добросусідства.

Для України на сучасному етапі розвитку її економіки особливо важливим є повне і ефективно використання зовнішніх економічних зв'язків для вирішення нагальних науково-технічних і господарських проблем.

Розвиток ефективних зовнішньоекономічних зв'язків дасть можливість Україні швидше подолати глибоку економічну кризу, сприятиме стабільному і швидкому розвитку продуктивних сил і зростанню на цій основі життєвого рівня населення. Відомо, що країна, яка не розвиває зовнішню торгівлю, не має господарських зв'язків з іншими країнами світу, змушена збільшити витрати виробництва приблизно в півтора – два рази.

2. Механізм зовнішньоекономічної діяльності України: сутність та принципи формування

Механізм зовнішньоекономічних зв'язків – це сукупність конкретних їх форм, а також систему правових, організаційно-управлінських та фінансово-економічних важелів, які забезпечують ефективну взаємодію національних народногосподарських комплексів із світовими з метою прискорення розвитку продуктивних сил країни та підвищення соціально-економічних показників життя її громадян. Виходячи з принципу міжнародного поділу праці, геополітичного становища України, характеру розвитку її продуктивних сил, існуючих науково-технічного та ресурсного потенціалів, механізм зовнішньоекономічної діяльності, що формується в країні, необхідно орієнтувати на реалізацію головної стратегічної мети у сфері зовнішньоекономічної політики – інтеграцію народногосподарського комплексу України у світову господарську систему. Ця інтеграція передбачає досягнення таких цілей:

- формування розвинутої ринкової системи господарства, яка базувалася б на загальноприйнятих у світовій практиці принципах, нормах та економічних механізмах;
- використання можливостей світового ринку для структурної перебудови національного господарства;
- перетворення зовнішньоекономічної сфери в активний фактор динамічного та високоефективного економічного зростання.

В основу **функціонування механізму зовнішньоекономічної діяльності** мають бути покладені принципи демократизації, демонополізації зовнішніх економічних зв'язків, які передбачають максимальне скорочення адміністративних обмежень на експорт та імпорт, підвищення ролі митного та валютного регулювання міжнародних господарських зв'язків, надання об'єктам зовнішньоекономічної діяльності широкої самостійності згідно з міжнародною практикою.

Водночас зовнішня економічна політика має відповідати національним інтересам держави, забезпечувати взаємовигідне співробітництво з іноземними партнерами, стимулювати конкуренцію між учасниками зовнішньоекономічної діяльності з метою підвищення якості продукції та послуг на українському ринку.

Для створення нового дієвого механізму зовнішньоекономічних зв'язків необхідне вирішення таких основних проблем:

- формування необхідної законодавчої бази;
- створення відповідного економічного середовища;
- розвиток інституційних структур, що регулюють зовнішні економічні зв'язки.

Важливою передумовою і водночас необхідною основою налагодження та поглиблення економічного співробітництва із зарубіжними партнерами є розвиток правової бази для такого співробітництва. Світова практика свідчить про те, що у міру інтенсифікації міжнародних господарських зв'язків, якісного та кількісного їх зростання надзвичайно ускладнюється характер взаємовідносин між

учасниками. А це потребує чіткого правового регулювання як на національному, так і міжнародному рівні.

Важливими елементами механізму зовнішньоекономічної діяльності в умовах розвитку ринкової системи господарювання є валютна, податкова, кредитна, депозитна, цінова і митно-тарифна політика. Ключовим елементом механізму зовнішньоекономічних зв'язків є валютна політика, за допомогою якої здійснюється вплив держави та центрального банку на платіжний баланс, валютний курс та конкурентоспроможність національного виробництва. Одним з факторів підвищення ділової активності як серед національних товаровиробників і експортерів, так і серед зарубіжних інвесторів є формування сучасної податкової системи на експортно-імпортні операції та прибуток спільних підприємств.

Дуже важливим інструментом державного впливу на зовнішні економічні зв'язки є кредити та субсидії. Кредитування експортно-імпортних операцій, великих будівельних проектів є невід'ємною частиною міжнародної ділової практики, що прискорює процес кругообігу капіталу.

Складовою частиною механізму зовнішньої економічної діяльності є митна політика держави, покликана передусім виконувати функцію захисту внутрішнього ринку. Митна політика України повинна передбачати укладання митних союзів із заінтересованими країнами, що посилять їх взаємну довіру, приведе їхню митну політику до узгодженості.

Ставши на шлях лібералізації зовнішніх економічних зв'язків та побудови відкритої економічної системи, Україна постійно відчуватиме зростаючий вплив тенденцій світового розвитку на свої внутрішні господарські процеси.

3. Основні форми економічного співробітництва країн світу

Необхідність докорінної технічної і технологічної модернізації промислового виробництва, сільського господарства та інших галузей господарського комплексу України, його переорієнтації на вищі світові стандарти з метою забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції вимагає максимально ефективного використання наявних науково-технічного та економічного потенціалів країни, широкого розвитку міжнародної кооперації в галузі науки, освіти та виробництва. Продуктивні сили України характеризуються досить великими потенційними можливостями, однак на їх сучасний стан значною мірою впливає фінансово-економічна криза, що її нині переживає Україна.

В сучасних умовах міжнародне співробітництво України відбувається в таких основних формах:

- науково-технічне співробітництво;
- взаємовигідна міжнародна торгівля (зовнішня торгівля);
- надання кредитів і позик, в тому числі і безвідплатних;
- створення спільних підприємств;
- спеціалізація і кооперування виробництва;
- торгівля технологіями, або спеціалізація на виробництві комплектуючого обладнання;

- спільна участь зацікавлених країн у розробці багатих природних ресурсів;
- іноземні інвестиції як найважливіша форма стимулювання розвитку економіки країни;
- міжнародний туризм;
- культурні зв'язки між країнами світу.

Взаємовигідна міжнародна торгівля товарами та послугами, як і раніше, посідає провідне місце в складній системі міжнародних економічних зв'язків, оскільки вона по суті відтворює всі види міжнародного поділу праці і об'єднує всі країни в єдину господарську цілісність на сучасному світовому ринку товарів. Для неї властиві передусім дві найхарактерніші риси: переважання пропозиції товарів над існуючим попитом і жорстка конкурентна боротьба між його учасниками. Це є результатом значного зростання в умовах науково-технічної революції продуктивності суспільної праці в промислово розвинутих країнах і здешевлення внаслідок цього продукції при збільшенні її обсягів. Водночас широке представництво товаровиробників різних країн і регіонів на світових ринках посилює конкурентну боротьбу між ними за споживача, веде до поділу світових товарних ринків, ускладнює проблему проникнення на них нових агентів.

4. Сучасний стан зовнішньоекономічних зв'язків України та її регіонів

Україна набула членства у СОТ реалізуючи прагнення створити економіку, яка завдяки використанню експортного потенціалу могла б успішно інтегруватися у європейські та світові економічні відносини. Найсуттєвішим наслідком для громадян та вітчизняних виробників вступу держави до СОТ є врегулювання питань доступу українських товарів і послуг до ринків країн-членів СОТ та іноземних товарів і послуг – до вітчизняного ринку. Із вступом до СОТ, відповідно до Угоди між Урядом України та Європейським Співтовариством про торгівлю деякими сталеливарними виробами, було скасовано кількісні обмеження щодо експорту металопродукції до країн-членів ЄС.

Фінансова криза, що розвивалася у світі протягом 2008 року справила визначальний вплив на розвиток національної економіки та зовнішньоторговельні відносини зокрема. Після стійкої тенденції економічного зростання на рівні 6,5% у І півріччі, приріст реального ВВП в цілому за 2008 рік становив 2,1%. Через загострення у другій половині 2008 року світової економічної кризи та, відповідне, суттєве звуження зовнішнього попиту, спостерігалось зменшення обсягів виробництва саме в експортоорієнтованих секторах економіки (насамперед, хімічному та металургійному).

Так, експорт до країн-членів ЄС за 2008 р. становив 3,4 млрд. дол. США. Одним із основних позитивних факторів, що вплинув на експорт промислової продукції після вступу України до СОТ є припинення квотування експорту української металопродукції на ринок ЄС. Зовнішньоторговельний обіг між Україною та США у 2009 році збільшився на 217,3 млн дол. США або на 85%. Зовнішньоторговельний обіг між Україною та Африканськими країнами

збільшився на 61% (на 393,8 млн дол. США), причому експорт збільшився на 67,5% (на 344,2 млн дол. США) і становить 854,4 млн дол. США.

Зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу України за 2009 рік становив 18 млрд дол. США, що в 1,6 рази більше ніж у 2008 році. Позитивне зовнішньоторговельне сальдо становило 4,5 млрд дол. США. Порівняно з відповідним періодом минулого року експорт збільшився на 66% та становив 11,3 млрд дол. США, імпорт – на 55,3% та становив 6,76 млрд дол. США.

Підприємства хімічної промисловості, зокрема з випуску азотних добрив, які є найбільшими експортерами в галузі, відмічають в основному позитивний вплив членства України в СОТ. А саме, скасування антидемпінгових заходів щодо імпорту карбаміду українського походження в країни ЄС, що дало можливість поставляти цей продукт на ринок ЄС.

Загальний аналіз зовнішньоторговельних відносин України свідчить, що вступ держави до СОТ позитивно вплинув на гармонізацію торговельно-орієнтованого законодавства держави з договірною-правовою системою СОТ і сприяв активізації торговельних відносин з країнами-членами Організації. Основним політичним, а в подальшому – економічним наслідком вступу до СОТ є активізація переговорів з ЄС щодо укладання Угоди про створення зони вільної торгівлі в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

5. Проблеми та перспективи розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України

Об'єктивними причинами, що перешкоджають нині входженню України як повноправного партнера у світове господарство, є низька конкурентоспроможність її продукції на світових ринках. З вітчизняних промислових товарів на ринках далекого зарубіжжя може конкурувати не більше 1%. Крім того, навіть ті товари, на які є попит на зовнішніх ринках, не відповідають міжнародним стандартам. Так, майже весь чавун не має світових сертифікатів, йому властивий низький обсяг номенклатури відливок, що спричиняє велику металомісткість продукції, а відходи металу зростають до 25%.

Крім того, в Україні недосконалою є система управління зовнішньоекономічною діяльністю. До основних причин, що зумовили сучасний рівень розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України, належать такі:

по-перше, після розпаду колишнього Радянського Союзу стався значний розрив господарських зв'язків України з іншими країнами, і насамперед з Росією. Через це Україна втратила частину своїх традиційних ринків збуту, зупинилося чимало підприємств через відсутність комплектуючих виробів тощо. Більше того, Росія значною мірою втратила інтерес до виготовлених у нашій країні виробів, приладів, машин, а також виплавленого металу тощо внаслідок зростання їх енергомісткості та ціни. Тому навіть ті вироби, в яких вона зацікавлена, не можуть бути реалізовані на її ринку, оскільки вони дорожчі за зарубіжні аналоги на 30-50%.

По-друге, переважання в експорті України паливно-сировинної групи товарів. Їх частка нині перевищує 70%, а разом з товарами народного споживання становить понад 90%.

По-третє, в структурі експорту низькою є частка машин, обладнання, об'єктів інтелектуальної власності. Згідно з даними Держкомстату України тільки 0,5% від загальної кількості вироблених нових видів машин і обладнання за своїми технічними характеристиками були конкурентоспроможними на світовому ринку.

По-четверте, в експорті незначною є частка товарів, які виготовляються відповідно до договорів про міжнародну спеціалізацію та кооперування виробництва. Слід визначити пріоритетні напрями розвитку експортної спеціалізації, переорієнтуватися на виробництво наукомісткої продукції і ресурсозберігаючих технологій у сфері верстатобудування, літакобудування, в ракетно-космічній техніці та створенні надтвердих матеріалів.

В Україні необхідно налагодити виробництво імпортозамінної продукції, зокрема такої, як зернові, кормо- і картоплезбиральні комбайни, тролейбуси, автобуси, холодильники, автомобілі та ін.

По-п'яте, слід заохочувати іноземних інвесторів. Найважливішою умовою цього є стабільність чинного законодавства у зовнішньоекономічній діяльності. Нині Україна, згідно з оцінкою міжнародних експертів, за створенням надійного інвестиційного клімату посідає лише 130-те місце в світі.

По-шосте, важливо налагодити надійний державний контроль. Так, у розвинутих країнах світу держава бере на себе облік і всебічний контроль за експортом і імпортом товарів.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте місце України на світовому ринку товарів та послуг.
2. Охарактеризуйте динаміку та структуру зовнішньоекономічної діяльності країни та її регіонів в останні роки.
3. Чи бере участь Україна у міжнародних й регіональних інтеграційних угрупованнях. В яких?
4. Визначте перспективні напрями удосконалення зовнішньоекономічної діяльності країни та її регіонів.

Література: 1, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14.

ТЕМА 13. ФАКТОРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ

План

1. Концепція сталого просторового розвитку продуктивних сил.
2. Передумови сталого розвитку продуктивних сил.
3. Чинники сталого розвитку продуктивних сил.
4. Сучасний стан та перспективні напрями сталого розвитку продуктивних сил України та її регіонів.

1. Концепція сталого просторового розвитку продуктивних сил

Конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, яка відбулася 1992 р. в м. Ріо-де-Жанейро та одностайно ухвалила так звану «Декларацію Ріо», визнала концепцію сталого розвитку домінантною ідеологією функціонування земної цивілізації у XXI ст. Базуючись на основних ідеях і принципах, Україна вважає доцільним перехід до сталого розвитку, при якому забезпечується збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, збереження сприятливого стану навколишнього середовища і природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь.

Сталий розвиток – це процес розбудови держави на основі узгодження і гармонізації соціальної, економічної та екологічної складових з метою задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь.

Основою сталого розвитку є паритетність відносин у тріаді людина – господарство – природа. Сталий розвиток узагальнює в собі процес виживання і відтворення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її прав і свобод, збереження навколишнього природного середовища, формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на природне середовище й гармонізацію розвитку людини в природі.

Україна може забезпечити перехід до сталого розвитку виключно шляхом ефективного використання всіх видів ресурсів, структурно-технологічної модернізації виробництва, використання творчого потенціалу суспільства для розбудови і процвітання держави.

Визначення шляхів забезпечення сталого розвитку держави має ґрунтуватися на формулюванні стратегічних цілей державотворення з урахуванням реалій сьогодення, тенденцій розвитку світового співтовариства, місця і ролі України в Європі та світі.

Ідея сталого розвитку стосується не тільки сучасності: вона адресована водночас як нинішнім, так і прийдешнім поколінням. Це ідея рівноправ'я всіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості в просторі й у часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку і збереження природи.

2. Передумови сталого розвитку продуктивних сил

Екологічна проблема є не стільки природоохоронною, скільки соціально-економічною. Адже йдеться про нормальні умови життя та здоров'я людини. Тому необхідно вживати рішучих і невідкладних заходів на всіх рівнях управління – загальнодержавному, регіональному та локальному. Глобальна за своєю суттю ресурсо-екологічна проблема має розв'язуватися кожною державою залежно від її природно-екологічних і соціально-економічних особливостей.

До найважливіших передумов переходу України на модель сталого розвитку на національному та регіональному рівнях належать:

- ефективне та екологічнобезпечне функціонування економіки, що дасть можливість досягти вищих показників життєвого рівня населення, цілеспрямовано розв'язувати соціальні та ресурсо-екологічні проблеми розвитку суспільства;

- раціональне використання, збереження і відтворення природних ресурсів, всебічна охорона навколишнього природного середовища – як найголовніших передумов забезпечення ресурсо-екологічної безпеки нинішнього та майбутніх поколінь, підтримання у біосфері екологічної рівноваги, а отже, чистого і здорового довкілля;

- стабілізація демографічної ситуації та чисельності населення і встановлення у суспільстві принципів соціальної справедливості, тобто створення системи правових гарантій та ефективної демографічної політики для досягнення економічного, соціального та екологічного благополуччя кожної сім'ї;

- розширення масштабів міжнародного співробітництва у сфері ефективного розв'язання ресурсо-екологічних проблем і завдань сталого розвитку, підвищення його результативності та ефективності, застосування в національній економіці найновіших світових досягнень науково-технологічного і соціально-екологічного прогресу.

3. Чинники сталого розвитку продуктивних сил

Чітка послідовність дій, спрямованих на врегулювання якості навколишнього середовища як надзвичайно важливої передумови переходу на моделі сталого розвитку економіки, залежить від цілого ряду чинників. Серед них першочергового значення на сучасному етапі ринкових трансформацій в Україні набувають:

- організація моніторингу забруднень і джерел забруднення, визначення рівнів забруднення всіх складових елементів і ресурсів природного середовища та виявлення найнебезпечніших для здоров'я людини місць;

- організація системного моніторингу за трансформацією ландшафтів і агроландшафтів, зміною стану наземних і водних екосистем під впливом антропогенних навантажень;

- оцінка негативних впливів на людину й екосистеми стосовно гранично допустимих і критичних рівнів забруднень та антропогенних навантажень, а також розробка критеріїв допустимості і критичності цих впливів на різні елементи біосфери й людину;
- оцінка екологічної, економічної, соціальної та естетичної шкоди, яка завдається навколишньому середовищу внаслідок його забруднення і деградації;
- прогноз динаміки антропогенних впливів і навантажень на біосферу, а також оцінка негативних наслідків, що виникають при цьому;
- обґрунтування пріоритетних напрямів природоохоронної діяльності та розв'язання ресурсо-екологічних проблем соціально-економічного розвитку регіону, області й району з урахуванням вимог ресурсо-екологічної безпеки;
- розробка ефективних та екологічно безпечних техніко-технологічних рішень, оптимальне, з погляду екологічних критеріїв, розміщення підприємств і виробництв, що дасть можливість істотно зменшити негативні навантаження на природу;
- визначення напрямів, способів і методів реструктуризації та модернізації екологонебезпечних виробництв і підприємств.

Отже, виникає об'єктивна необхідність створення єдиної державної системи управління, регулювання і контролю за дотриманням ресурсо-екологічних стандартів, обмежень і вимог щодо природокористування та забезпечення якості навколишнього середовища. У природи, безперечно, має бути один господар. Це, однак, ніяк не означає, що природні ресурси, зокрема земля, ліси, окремі водойми, не можуть перебувати у приватній власності. Йдеться про те, що слід створити єдиний правомочний державний орган управління, який ефективно і цілеспрямовано регулюватиме та контролюватиме процеси природокористування, відтворення, збереження, охорони і примноження природних ресурсів, підтримання на належному рівні якості навколишнього середовища, а також реалізацію заходів ресурсо-екологічного призначення відповідно до чинного законодавства та принципів сталого розвитку.

4. Сучасний стан та перспективні напрями сталого розвитку продуктивних сил України та її регіонів

Погіршення стану, деградація і виснаження ресурсів довкілля зумовлені передусім такими чинниками, як недостатньо екологічно обґрунтоване використання природно-ресурсного потенціалу, відсутність комплексності у веденні господарської діяльності, в освоєнні та експлуатації територій і корисних копалин тощо. У процесі господарської діяльності порушується генетична цілісність ландшафтів. До цього призводять екологічна незбалансованість структури сільськогосподарських угідь, ігнорування екологічної ємності та ерозійної стійкості ландшафтів під час їх використання,

надмірна у багатьох регіонах країни розораність території, нераціональне ведення лісового господарства без урахування екологічних функцій лісів тощо.

У старих і нових індустріальних регіонах України нині відбувається тотальна інтоксикація природи і населення. В останні два-три десятиліття в багатьох областях, особливо у південних і на Донбасі, а також у Карпатському регіоні, активізувалися негативні процеси і явища, зокрема водна і вітрова ерозія ґрунтів, зсуви, селі, руйнуються береги річок, зростає кількість техногенних аварій і катастроф. Поряд з цим прискорилося дегуміфікація ґрунтів, падає їх родючість і, як наслідок – знижується продуктивність сільськогосподарських і лісових угідь. Посилилася ймовірність виникнення катастрофічних паводків та вітровалів. Гострою екологічною й соціально-економічною проблемою стали замулювання і зникнення малих річок, забруднення і зниження якості природних вод, руйнування і деградація водних екосистем, зменшення рибопродуктивності, втрата рекреаційного потенціалу та естетичної цінності ландшафтів.

Надзвичайно загострилася проблема забезпечення високоякісними та чистими водними ресурсами потреб комунального і сільського господарства, промисловості та інших галузей людської діяльності. Нині у переважній більшості областей України погіршується водозабезпечення, а якість питної води продовжує залишатися досить низькою. Разом з тим водні ресурси використовуються дуже нераціонально, неекономно. Охорона поверхневих і підземних водних джерел організована вкрай незадовільно. Тому концентрація деяких забруднюючих речовин у багатьох річках, озерах та інших водоймах нерідко перевищує гранично допустимі норми у десятки і сотні разів. Кількість забруднюючих речовин, які надходять в атмосферне повітря від стаціонарних джерел, нині має тенденцію до зменшення, водночас обсяги забруднень від автомобільного транспорту швидкими темпами зростають. За останні 5-6 років він став найбільшим забруднювачем довкілля у м. Києві, в Закарпатській та деяких інших областях. Причому його внесок у загальні викиди в атмосферу невпинно зростає.

Головними причинами забруднення довкілля, насамперед атмосферного повітря, слід вважати ресурсо- та енергоємне, морально і фізично застаріле технологічне і природоохоронне обладнання, а в окремих випадках – відсутність очисних споруд та ефективного контролю за діяльністю екологонебезпечних підприємств, низьку технологічну дисципліну, гострий дефіцит коштів для забезпечення нормальної експлуатації очисного устаткування і споруд. Вкрай негативно позначається на реалізації природоохоронних заходів в Україні й те, що досі належним чином не діють економічні інструменти та важелі, покликані спонукати підприємства, об'єднання й фірми до впровадження екологобезпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, очисного обладнання нових поколінь, налагодження нормального функціонування очисних споруд тощо.

Вивчення динаміки захворюваності населення України, найважливіших демографічних показників за останні 20-25 років дає підстави стверджувати: негативний вплив різних чинників навколишнього природного середовища на здоров'я людини в усіх випадках є комплексним. Причому цей вплив має тенденцію до посилення та урізноманітнення, що необхідно обов'язково враховувати, коли йдеться про негативні еколого-соціальні наслідки забруднення та деградації природи в цілому, зокрема ґрунтів, водойм, атмосферного повітря, а через них – і продуктів харчування.

Надзвичайно великий негативний вплив на здоров'я матерів і дітей, а отже, і майбутніх поколінь чинять промислові викиди підприємств хімічної, нафтохімічної, нафтопереробної та металургійної промисловості, радіаційно і пестицидно забруднені території. У районах функціонування хімічних виробництв надзвичайно складною є демографічна ситуація. Тут рівень захворюваності населення надто високий, як і кількість ускладнень під час вагітності та пологів, уроджених каліцтв, мертвонароджених тощо. Серед мешканців радіаційно і хімічно забруднених територій постійно зростає захворюваність на злоякісні новоутворення.

Внаслідок погіршення демографічних показників, насамперед зменшення приросту та підвищення рівня захворюваності населення, відбувається його старіння і тимчасово втрачається працездатність, зростають витрати на медичне обслуговування. А це значною мірою послаблює трудовий потенціал держави. Все це негативно позначається на відтворювальних процесах як в економіці, так і в суспільстві.

Практична реалізація концепції сталого розвитку національного і регіональних народногосподарських комплексів потребує чіткого визначення ресурсо-екологічних пріоритетів. Для їх ранжування слід застосовувати метод аналізу «затрати-результати», щоб кожна додаткова одиниця використаних виробничих ресурсів або затрачених коштів забезпечувала максимальне поліпшення навколишнього природного середовища, тобто максимальний приріст екологічного ефекту. Водночас успіх у цій справі неможливий без радикального підвищення екологічної відповідальності всіх суб'єктів господарської діяльності, природокористувачів і природозабруднювачів. Покарання, адміністративна, економічна й кримінальна відповідальність за заподіяну екологічну шкоду, за порушення вимог ресурсо-екологічної безпеки мають стати реальністю.

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сучасний стан навколишнього середовища регіонів країни.
2. Визначте основні напрями сталого розвитку продуктивних сил країни.
3. В чому сутність концепції сталого розвитку продуктивних сил.

Література: 1, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13.

ТЕСТИ З ДИСЦИПЛІНИ «РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА»

1. Регіональна економіка – це:

а) прогресивна і перспективна форма регіональної організації матеріального виробництва;

б) галузь наукових знань, яка вивчає суспільно-економічні відносини, що сформувались в межах регіонів країни;

в) раціональний територіальний поділ праці між регіонами й економічна кооперація, а також усунення різниці між рівнем життя окремо взятих регіонів.

2. Які елементи входять до складу продуктивних сил?:

а) предмети і засоби праці;

б) робоча сила;

в) природо-ресурсний потенціал;

г) форми і методи організації праці та виробництва;

д) науковий і соціально-культурний потенціал;

е) інформація;

є) всі вище наведені елементи.

3. Закономірність – це:

а) встановлений державою перелік обов'язкових правил і норм поведінки всіх суб'єктів на території даної країни;

б) просторовий вияв економічних законів розвитку, істотний зв'язок явищ природи з громадським життям;

в) система факторів виробництва, яка забезпечує перетворення речовин природи відповідно до потреб людей, створює матеріальні і духовні блага, визначає зростання продуктивності праці.

4. Із наведеного переліку виберіть основні закономірності розміщення продуктивних сил.

а) ефективне розміщення продуктивних сил;

б) територіальний поділ праці;

в) соціальна спрямованість;

г) чисельність населення і його розміщення.

д) економічна цілісність регіону;

е) регіональна інтеграція;

є) сталий розвиток;

ж) транспортні умови.

5. Економічний район – це:

а) економічно цілісна частина території країни, якій властиві такі ознаки, як спеціалізація і комплексність господарства;

б) географічний поділ праці;

в) категорія територіального поділу праці.

6. Форми організації виробництва – це:

а) ареальні елементи, регіональні елементи;

- б) промисловий вузол, промислова агломерація;
 - в) концентрація, комбінування, спеціалізація, інтеграція.
7. Найвищу густоту населення в Україні має:
- а) Чернігівська область;
 - б) Донецька область;
 - в) Київська область.
8. Природний приріст – це:
- а) сума смертності та народжуваності;
 - б) відношення смертності та народжуваності;
 - в) добуток смертності і народжуваності;
 - г) різниця між народжуваністю і смертністю;
9. Виїзд громадян зі своєї країни до іншої держави на постійне місце проживання або на тривалий період – це:
- а) міграція;
 - б) імміграція;
 - в) еміграція;
 - г) рееміграція.
10. Трудові ресурси – це:
- а) зайняті у галузях промисловості;
 - б) все наявне населення;
 - в) працездатне населення у працездатному віці;
 - д) зайняті у галузях сільського господарства.
11. Безробіття – це:
- а) усі фази економічного циклу;
 - б) сукупність властивостей людини як робочої сили;
 - в) економічне явище, коли працездатне населення не має можливості застосувати свою робочу силу.
12. Природні ресурси – це тіла і сили природи, які:
- а) беруть участь у виробничій діяльності;
 - б) не беруть участі у виробничій діяльності;
 - в) галузі виробництва і галузі споживання.
13. Україна має значні запаси корисних копалин:
- а) вугілля, нафти, природного газу;
 - б) вугілля, руди кольорових металів, руди чорних металів;
 - в) вугілля, руди чорних металів, мінеральної хімічної сировини.
14. Кам'яновугільними басейнами є:
- а) Донецький;
 - б) Прикарпатський;
 - в) Придніпровський;
 - г) Львівсько-Волинський.
15. Основні ресурси нафти й природного газу знаходяться:
- а) у Передкарпатті, Донбасі, Поліссі;

б) у Передкарпатті, Дніпровсько-Донецькому регіоні, Причорноморсько-Кримському регіоні;

в) у Поліссі, Причорноморсько-Кримському регіоні, на Поділлі.

16. Родовищами марганцевих руд є:

а) Великотокмацьке;

б) Іршанське;

в) Нікопольське;

г) Слов'янське.

17. Сферами економічної діяльності є:

а) матеріальне і нематеріальне виробництво;

б) промисловість, сільське господарство, транспорт;

в) галузі виробництва і галузі споживання.

18. Україна є:

а) індустріальною державою;

б) аграрною державою;

в) індустріально-аграрною державою;

г) аграрно-індустріальною державою.

19. Підприємства, що здійснюють видобування й заготівлю природної сировини, виробництво засобів виробництва й товарів споживання – це:

а) промисловість;

б) сільське господарство;

в) сфера послуг.

20. Паливно-енергетичний комплекс це:

а) сукупність галузей промислового виробництва, які здійснюють видобуток палива, виробництво електроенергії, їх транспортування до споживача;

б) галузь промисловості, що здійснює виробництво і транспортування електроенергії;

в) галузь промисловості, що здійснює видобуток, переробку, транспортування і зберігання паливних ресурсів.

21. Основними регіонами видобутку газу є:

а) Східний;

б) Західний;

в) Південний;

г) Північний;

д) Центральний.

22. До складу паливної промисловості входять:

а) вугільна, нафтова, газова, торф'яна, сланцева;

б) електроенергетика, вугільна, нафтова, газова, торф'яна, сланцева;

в) електроенергетика, нафтова, газова, торф'яна, сланцева.

23. Найбільшими споживачами електроенергії є такі райони:

а) Східний, Центральний;

б) Поліський, Подільський;

в) Причорноморський, Карпатський;

г) Донецький, Придніпровський.

24. Переважна кількість електроенергії виробляється на:

а) ТЕС;

б) ГЕС;

в) АЕС.

25. В яких з областей діють атомні електростанції?:

а) Закарпатська, Львівська, Чернівецька;

б) Миколаївська, Запорізька, Хмельницька;

в) АР Крим, Одеська, Херсонська;

г) Вінницька, Черкаська, Чернігівська.

26. Сукупність галузей, що здійснює видобуток і збагачення рудних корисних копалин, виробництво металів, сплавів та виробів з них називається:

а) промисловим комплексом;

б) металургійним комплексом;

в) машинобудівним комплексом.

27. Головними залізорудними басейнами є:

а) Криворізький, Кременчуцький, Белозерський, Керченський;

б) Нікопольський, Токмацький, Інгулецький, Донецький;

в) Східноукраїнський, Південноукраїнський.

28. Визначте найсуттєвіший фактор при розміщенні підприємств кольорової металургії:

а) сировинний;

б) енергетичний;

в) споживчий;

г) історичний.

29. Основними факторами, що визначають розміщення підприємств машинобудування є:

а) наявність палива;

б) наявність сировини;

в) наявність споживача;

г) наявність трудових ресурсів;

д) наявність земельних ресурсів.

30. Розвиток та розміщення яких галузей машинобудування визначається споживчим чинником:

а) важкого

б) транспортного

в) сільськогосподарського та тракторного

г) верстатобудування

д) точного.

31. Найбільші центри автомобільної промисловості:

а) Львів, Кременчук, Запоріжжя;

б) Маріуполь, Стаханів, Дніпродзержинськ;

- в) Херсон, Керч, Київ;
г) Кіровоград, Одеса, Харків;
д) Краматорськ, Дружківка, Горлівка.
32. Провідне місце у структурі посівних площ займають:
- а) технічні культури;
б) кормові культури;
в) зернові культури.
33. Серед технічних культур найбільші посівні площі займає:
- а) цукровий буряк;
б) соняшник;
в) соя;
г) льон-довгунець.
34. Серед галузей тваринництва найрозвинутішою є:
- а) скотарство;
б) свинарство;
в) птахівництво.
35. М'ясна промисловість розвивається з орієнтацією на;
- а) споживача;
б) сировину;
в) портові й транспортні вузли;
г) підприємства розташовані всюди.
36. У структурі легкої промисловості провідну роль відіграє:
- а) швейна;
б) текстильна;
в) взуттєва;
г) трикотажна;
д) хутряна.
37. Серед галузей хімічного комплексу найбільший розвиток отримала:
- а) основна (неорганічна) хімія;
б) хімія органічного синтезу;
в) гірничохімічна промисловість;
г) фармацевтична промисловість;
д) мікробіологічна промисловість;
е) побутова хімія.
38. Продукцією основної хімії є:
- а) мінеральні добрива;
б) лікарські препарати;
в) сода;
г) полімерні матеріали;
д) сірчана, азотна та фосфорні кислоти.
39. Які виробництва належать до хімії органічного синтезу?
- а) виробництво мінеральних добрив, кислот;
б) виробництво лаків, фарб, синтетичних волокон;

в) виробництво соди, солей.

40. Лісовий комплекс працює на сировині...

а) тільки на власній;

б) тільки на привізній;

в) на привізній й частково на власній;

г) на Україні даний комплекс відсутній.

41. Провідне місце в структурі промисловості будматеріалів належить:

а) виробництву стінових матеріалів;

б) виробництву цементу;

в) виробництву будкераміки;

г) виробництву залізобетонних виробів

42. Скільки залізниць має залізничний транспорт України?:

а) 4;

б) 6;

в) 8.

43. Які залізниці України працюють в тісній кооперації з морським транспортом:

а) Львівська, Південна;

б) Південно-Західна, Донецька;

в) Придніпровська, Одеська

44. Найбільший обсяг перевезень вантажів забезпечують залізниці:

а) Донецька, Придніпровська;

б) Одеська, Львівська;

в) Південно-Західна, Південна

45. Перше місце в структурі відправлень вантажів на залізницях України належить:

а) нафтовим вантажам;

б) рудам;

в) кам'яному вугіллю;

г) чавуну, сталі, прокату

46. Перевезення автомобільним транспортом найбільш вигідно здійснювати на:

а) далекі відстані;

б) середні відстані;

в) короткі відстані.

47. Головні морські торговельні порти – це:

а) Маріуполь, Феодосія;

б) Новоазовськ, Керч;

в) Одеса, Іллічевськ;

г) Севастополь, Ізмаїл;

д) Ялта, Судак.

48. Найекономнішим видом транспорту для перевезення газу, нафти на великі відстані є:

- а) залізничний;
- б) водні види транспорту (річковий, морський);
- в) автомобільний;
- г) трубопровідний.

49. Провідна роль у перевезенні пасажирів в Україні належить транспорту:

- а) морському;
- б) автомобільному;
- в) залізничному.

50. Спеціалізація окремих країн на виробництві тієї чи іншої продукції чи наданні послуг у світовому масштабі називається:

- а) міжнародним поділом праці;
- б) суспільним поділом праці;
- в) територіальним поділом праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернюк Л.Г., Клиновий Д.В. Розміщення продуктивних сил України. – К.:ЦУЛ, 2002 р.
2. Чернюк Л.Г., Клиновий Д.В. Економіка регіонів України. – К.:ЦУЛ, 2002 р.
3. Заболоцький Б.Ф. Розміщення продуктивних сил: Національна макроекономіка. – К., 2002.
4. Данилишин Б.М., Клиновий Д.В., Пепа Т.В. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка: Навчальний посібник. – Ніжин: ТОВ «Видавництво Аспект-Поліграф», 2007. – 688 с.
5. Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г. та ін. Просторова організація продуктивних сил: мезо- та мікрорегіональний рівень. – Вінниця: Книга-Вега, 2007. – 572 с.
6. Жук М.В., Круль В.П. Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – 296 с.
7. Єпіфанов А.О., Сало І.В. Регіональна економіка: Навчальний посібник. – К.: Наукова думка, 2000. – 344 с.
8. Продуктивні сили економічних районів України / Під ред. Б.М. Данилишина. - К.: Нічлава, 2000.
9. Розміщення продуктивних сил України: Підручник / Качан Е.П., Ковтонюк М.О., Петрига М.О. та ін.; За ред. В.П. Качана. – К.: Вища школа, 1998.
10. Розміщення продуктивних сил: Підручник / В.В. Ковалевський, О.М. Михайлюк, В.Ф. Семенов та ін.; За ред. В.В. Ковалевського, О.М. Михайлюка, В.Ф. Семенова. – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 546 с
11. Вступ до економічної і соціальної географії / А.П. Голиков, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко. – К.: Либідь, 1996. – 320 с.
12. Дорогунцов С.І., Чернюк Л.Г., Борщевський П.П. Соціально-економічні системи продуктивних регіонів України. – К.: Нічлава, 2002.
13. Розміщення продуктивних сил України: Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.: КНЕУ, 2000.
14. Статистичний щорічник України за 2009 р. / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2010.

Навчально-методичне видання

*Людмила Григорівна Чернюк
Олег Михайлович Ярош
Павло Анатолійович Швець*

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Методичні вказівки
щодо самостійного відпрацювання матеріалів
дисципліни для студентів економічних спеціальностей та спеціальності
«Менеджмент організацій» заочної форми навчання

Відповідальний за випуск О.М. Ярош

Директор РВЦ ДЕТУТ Л.В. Пономаренко
Редактор Н.В. Щербак
Макет і верстка В.О. Андрієнка

Підписано до друку 29.04.11 Формат паперу 60x84/16, папір для тиражувальних апаратів,
друк – на ризографі. Замовлення № 48-2/11, наклад 52.

Надруковано в Редакційно-видавничому центрі
Державного економіко-технологічного університету транспорту
03049, м. Київ-49, вул. Миколи Лукашевича, 19